

VELKÉ POSTAVY ČESKÝCH DĚJIN

VRATISLAV
VANÍČEK

VRATISLAV II.
První český král

Vratislav II.

VYŠEHRAĐ

VELKÉ
POSTAVY
ČESKÝCH
DĚJIN

VRATISLAV
VANÍČEK

VRATISLAV II. (I.)

První český král
Čechy v době evropského
kulturního obratu v 11. století

VYŠEHRAD

TUTO KNIHU VĚNUJI S DÍKY
ZA POHODOVÉ PROSTŘEDÍ
VĚŘE, VLAĐCE, KLÁRCE A APOLENCE

Na přebalu:
Král Vratislav, nástěnná malba
ve znojenské rotundě z 12. století

Titulní strana:
Portrét krále Vratislava
vyražený na jeho denáru

© Vratislav Vaniček, 2004
Recenzoval Jan Klápště

ISBN 80-7021-655-7

Úvod: evropské změny v druhé polovině 11. století

Knížkou o Vratislavovi II. sestupujeme poměrně hluboko do minulosti. Letopočty začínající jedničkou a nulou budí nutně respekt vzhledem k těm současným, vždyť sledujeme události staré tisíc let. Pokud se k takové pouti odhodláme, očekáváme asi něco jiného než pouze romantické čtení nebo brutální příběhy, které se mohou virtuálně odehrát v různých historických kostýmech kdekoli. Ale je třeba také se otevřeně vyrovnávat s různě motivovanými apriorními postoji a nacionálními tendencemi, které zatížily i mnohé odborné práce. Rádi bychom se dozvěděli na počátku 21. století – snad věku znalostní a zodpovědné společnosti – něco inspirujícího, co by naše poznatky zařazovalo do širšího celku dějinného pohybu, ať již v kontextu českých zemích, nebo uceleněji evropském.

Vratislav II. – podle charakteristiky polských kronikářů *český lev s chytrostí lišky* – žil v zajímavé době otevřené do budoucnosti a spojující až překvapivým způsobem různé oblasti Evropy podobnými sociálními jevy a potřebami. Druhá polovina 11. století je érou kreativního dějinného obratu, rozvinutím proměn základních pro dynamický a strukturálně specifický vývoj středověku. Má ale také napětí a půvab osobité epochy, kulminuje jednotným „příběhem“ a racionální výklad zde nemusí být v protikladu k historickému románu. Pokusím se v úvodu krátce přiblížit obrysy celého vývoje.

Nové myšlenky pro pochopení trendů 11. století z hlediska vývojového obratu především kontinentálního jádra Západu (Francie, Německo, Flander, Itálie, Katalánie) přinesli historici Karl Bosl a Georges Duby. V 11. století končí „temné“ či magické období Západu, uvádí Bosl, zejména díky značné prostorové i sociální mobilitě lidí všech stavů. Právě v této době se otevírá velká poutnická trasa západních křesťanů *Camino de*

Santiago, na níž zřizuje současník Vratislava II., král Alfons VI., řadu kamenných mostů. Docenit je ale také třeba působení křesťanství jako antropocentrického a humanitního náboženství, které náročně usměrňuje za těchto styků a nových sociálních zkušeností mentalitu obyvatel.

Provázanost mezi různorodými oblastmi Evropy byla civilizačně utkána již dříve, v raném středověku, byl zatím prostou režnou nití, bez náročnějších úchytů městské civilizace. U kupeckých osad na křížovatkách dálkových cest stály již skromné biskupské baziliky a na mnohdy ještě valy opevněných hradech zase paláce s kaplemi („falce“) napodobující městské stavby Středomoří. V sociálním prostředí císařsko-biskupské kultury a moci (G. Duby) vznikala díla antikizujícího umění karolínské a otoské renesance. Byla to kultura obdivovaná, působící jako zjevení, ale také jako kulisa v severském agrárním a loveckém prostředí, kde přetrvávala nejdéle. Takovým podivuhodným kulturním centrem zapojujícím severské umělce do středomořské estetiky byl saský Hildesheim za biskupa Bernwarda, člena dvorského okruhu císaře Oty III. Kulturní rozkvet v Hildesheimu pokračoval za Bernwaldova nástupce Godeharda, který již „renovační“ imperiální tradici spojuje s církevní reformou podle lotrinských inspirací (klášter Gorze).

Raný středověk (jakkoli je tento pojem jen konvenční a pomocný) měl ještě stále před očima pozdně antickou římskou říši a byl ovlivňován vysokými byzantskými vzory, i když byl politicky veden „barbarskými“ novými kmeny či národy. Lze k nim přiřadit nejen Franky či Langobardy, ale také Córdoba emirát, muslimský stát v tehdy ještě románské a silně christianizované Hispánii. Západ se formoval především jako soustava universalisticky zaměřených států těžících z kulturního odkazu říše římské v provinciích, ale také z dynamické síly nových národů, které osobitým způsobem pochopily a rozvíjely křesťanské náboženství a novou monarchickou sociální strukturu. V tomto trendu zanikaly staré antické formy a vytvářely se nové. Doba 11. století představuje obrat v tom smyslu, že západní středověká civilizace začíná fungovat jako nezávislý systém a směřuje ke kvalitativní krystalizaci (proběhla přibližně ve 12. století).

Také území ležící na sever od někdejší *limes Romanorum* (hranice antické římské říše) směřovala k monarchismu a křesťanským formám při pozvolné recepci středomořských vzorů, ale v jejich neurbánní podobě, prostředkované zejména franskou říší a římskokatolickou církví. Do tohoto proudu se zapojila díky vlastní iniciativě jako jediné slovanské území ještě v éře Karlovců říše moravských Mojžírovců – jako území sice civili-

začně okrajové, ale přiřazující celý region středovýchodní Evropy ke Středomoří, jak to ukazují malé kamenné rotundy a baziliky v jejich centrech.

Raný antikizující vývoj na Západě kulminoval v 8.–9. století. Podle starých idejí bylo „obnoveno“ římské císařství (*renovatio imperii*) Karlem Velikým v roce 800, kdy franská monarchie zároveň vytvořila identickou universalistickou dvojici spolu s papežstvím a římskokatolickou církví. Pak však přichází údajně „temné“ 10. století, kdy převládly kmenové a regionální síly. Nepochybnou zátěží přitom byly poslední zásahy barbarského světa – útoky vikingů vedené převážně na lodích a vpády kočovnických kmenů z východní Evropy, zejména Maďarů. V obranných bojích přitom krystalizovaly rodové moci Kapetovců na Seině a Liudolfovců v Sasku.

Ale vývoj evropských regionů měl kolisavou podobu. Právě v 10. století dosáhla vysokého stupně rozvoje společnost nyní již córdobského chalífátu, když počet obyvatel jeho hlavního města, opatřeného dodnes částečně funkční kanalizací, se blížil jednomu milionu. Kulturním rozkvětem prochází také křesťanská společnost v Čechách, podílející se na obchodu s tímto umajjovským chalífátem.

Posledním velkým „rané středověkým“ činem vycházejícím z překonání krize karlovske státnosti bylo *renovatio imperii Romanorum* (obnova císařství římského) německými králi z původně barbarského kmene Sasů (císařská korunovace Oty I. Velikého papežem v roce 962), a to v době, kdy karolínská Evropa se již v západní a jižní Galii rozpadá a transformuje do malých životaschopných jednotek, které se oddělují od královské moci. Hrabata z Katalánie navštěvují místo královského dvora papežský Řím. Přitom se vývoj bývalé franské říše typologicky rozděluje: na Západě se obnovuje království „zezdola“ vytvářením francouzského národa a pružného království Kapetovců s centrem v Paříži, zatímco na „východě“, v Německu, Burgundsku a Itálii, zůstává *imperium Romanorum* zachováno jako jedinečná universalistická struktura, ačkoli i zde se záhy formuje kulturně pokročilý německý národ (byť regionálně, až federalisticky „kmenově“ zakotvený).

Postupná transformace imperiální soustavy karolínské Evropy probíhající postupně v různých oblastech od sklonku devátého až do století jedenáctého byla spojena s teritorializací šlechty, přičemž tento proces byl náročnější v jižních oblastech bývalé Galie, zdůrazňuje Duby. S emancipovanou knížecí mocí v Akvitánii souvisí vznik clunyjského mnišství orientovaného přímo na papeže a omezující autoritu biskupů. Kulturním plodem nového vývojového proudu je rozvoj živějšího a esteticky harmonizovaného románského umění. Síť nových „bílých kostelíků“ nerozkvetla

Tzv. trůn Karla Velikého v katedrále v Gironě (Katalánsko)

po roce 1000 jenom v Itálii a Galii, jak si všimá burgundský kronikář Raoul Glaber z clunyjského okruhu, ale má paralely v dalších oblastech Evropy, i když s velmi rozdílnou hustotou těchto staveb a sociální vyzrálostí jejich zakladatelů. Proto je možno hovořit o kulturním evropském obratu 11. století, které bylo zaměřeno na obdobné cíle.

Starší dějepiscectví v těchto souvislostech dlouho pracovalo se sugestivním termínem „feudální roztržiténosti“ (vypůjčeným z kritik monarchie za Velké francouzské revoluce) jako označením rozvratu, který měla způsobit šlechtická zvůle. „Silní“ panovníci podle tohoto schématu bojovali proti šlechtě. Ve skutečnosti nové generace přinášejí kreativní sociální mobilitu, která postupně přechází do procesu „výstavby země“ a pozdější národní monarchie. Při tom dochází k „teritorializaci“ (územně právnímu zasídlení) stále širších skupin urozených a k formování nejen nového aristokratického venkova, ale také svobodného městského osídlení. Emancipační identifikace západního rytířství se projevuje nástupem rytířské poezie, jak o tom svědčí *Kantiléna o Rolandovi* rozšířená i v Normandii. Počátky kurtoazní poezie v Akvitánii mají žánrovou obdobu

Donjon Montbazouin v Anjou přechodného typu s opěrnými pilíři (11. století)

v poezii arabsko-románské v córdobské oblasti, která se rovněž politicky rozdrobuje na tzv. taifské (dílčí) emiráty.

Průznakem trendu výstavby nového společenského světa s vlastními zpětnými vazbami byly „boží míry“ vyhlášené pod hrozbou exkomunikace biskupy a šlechtou pro postní dny, k obnově řádu a práva, chránící zároveň chrámy, mlýny či polnosti venkovanů. Hnutí božích mirů (*pactum pacis*) a božích příměří (*treuga Dei*) vzniká ve Francii, odkud se šíří od let třicátých 11. století do Flander, pak do Burgundska, severní Itálie a do Porýní. Civilizační obrat a cesta k nové monarchii na Západě mají tak především komplexněji kulturní ráz.

Do obdobného vývojového proudu vstupují také síly vzdálenějších regionů, kde teprve ustupuje umění zvěrného stylu. Osídlení zde bylo řídkší, sociální vztahy přehlednější, monarchické síly silnější. Tehdejší proměna mentality severské válečnické elity ve vztahu k duchovní moci artikuluje bezděčně vévoda saský Bernard: *Medvědi a kanci jsou naši rodiče, jeleni jsme já a bratr... zajíc jsou naši synové*. Vystihl tak přesun ideálů od starého typu kmenových vůdců k společenství říšsky integrovaných velmožů, kteří se však ve svém regionu dokáží tvrdě postavit ambicím církevních institucí, a zůstávají také svobodnými vůči císařské moci. Další náboženská kultivace může jejich potomky „odzbroit“ na úroveň zajíců, obává se (zbytečně) vévoda Bernard pozorující „úpadek“ starých ctností. Vždyť hrabě Vintř (Günter) odložil např. v Nideraltaichu před oltářem sv. Mořice rytířský pás (*cingulum*) a nechal si ostříhat své vlasy a vous, odvěké hrdé symboly mužné autority.

Jelen se někdy stává neformálním symbolem duchovní legitimity nového rytířstva, je andělským poslem Boha. Českého knížete Břetislava I. dovedl mluvící *jelen divné velikosti* v hlubokých hvozdech právě k Vintřově pustevně, zatímco *jelen mající plně paroží rozžatých svíců* ukázal uherským králům Gejzovi a Ladislavovi místo u Vácova, kde měli vystavět nový chrám Panny Marie. Medvědi, orli či gryfové, ale také jeleni odcházejí nakonec na odpočinek do erbů a rodových pověstí.

Eremitické mnišství magicky mocných misionářů přerůstá ve střední Evropě jako osobitý doprovod aristokracie do 11. století. Jedná se často o urozené muže spoluurčující dobové dějiny. Již zmiňovaný Vintř byl pověřen pro svou znalost „slovanského jazyka“ říšským sněmem christianizovat Lutice a patřil k rádcům císaře Konráda II., Jindřicha III. a knížete Břetislava I. Vintřův český souvěkovec opat Prokop se stal jedním ze svorníků středověké národní identifikační tradice. *Camaldolská kongregace* s centrem u Ravenny patří k ideovým oporám nového křesťanského

království v Uhrách. Vzorem pro její spiritualitu byly klášterní cely v Palestině, kde také král Štěpán I. zakládá klášter v Jeruzalémě.

Cílem eremitů a výstavby krypt však není program mortifikace (G. Duby), nýbrž myšlenka spásy a cesta k znovuzkříšení – tak je třeba rozumět pro nás někdy „nekrofilné“ působícím projevům kultu. Pozoruhodná provázanost mezi misijní činností a evangelijní zvěstí je označována za neofytské nadšení (R. Turek), které bude mít později novou urbanizovanou obdobu v hnutí svatého Františka (počátek 13. století). Na sklonku tisíciletí, před rokem 1000, spojoval neofytský trend zbožnosti pražského biskupa Vojtěcha Slavníkovce s osobnostmi tak rozdílného kulturního a mocenského zázemí, jako byli jihoitalský Řek svatý Nil, francouzský učenec a papež Silvestr II., mladý uherský panovník Štěpán Svatý, polský vládce Boleslav Chrabrý či císař Ota III.

Starší doba byla symbolicky dovršena v roce 1000 symbolickou hnězdenskou pouť císaře Oty III. k hrobu sv. Vojtěcha, nad nímž „půjčil“ svou korunu polskému knížeti Boleslavovi Chrabrému, který byl označen jako *amicus rex*. Královskou korunu spolu s arcibiskupstvím dostal zase od papeže Silvestra uherský Štěpán Svatý.

První desetiletí 11. století přináší postupné překonání dosavadního trendu. Ten zpočátku ještě pokračuje jako jistý odraz v říších Boleslava Chrabrého a Štěpána Svatého. Uhry a Polsko se tak ještě stihnou zapojit ve své monarchické špičce a prestižním ambiciózním zacílením do původních ideálů Západu, což specificky ovlivnilo tyto země až do nejnovějších dob (jak to docenil K. Bosl). I dynastie dotčené křesťanstvím teprve v druhé generaci tak uskutečňují ideál mediteránní (středomořské) křesťanské monarchie a začleňují své regiony do evropské soustavy. Pak však zde ještě ve druhé čtvrtině 11. století dochází k pohanským reakcím. Teprve druhá polovina 11. století přináší překonání regresivních proudů.

Kopí sv. Mořice, darované polskému vládci Boleslavovi I. Chrabrému císařem Otou III. v roce 1000

Souběžnou velkou nadteritoriální říši bylo soustátí Knuta Velikého spojujícího na základě nových dánských výbojů regiony Velké Británie a Skandinávie. Jedna z manželek Knutových byla dcera Boleslava Chrabrého, tedy pravnučka českého knížete. Knutova dcera Gunhilda se stala v roce 1036 první manželkou římskoněmeckého krále Jindřicha III. Knut Veliký byl přítelem sálské dynastie a byl přítomen císařské korunovaci Konráda II. (otce Jindřicha III.) v Římě v roce 1027. V Británii užíval Knut občas titul imperátora (jako nástupce římské moci v provincii). Ani jeho velkoříše však v procesu krystalizace národních germánských křesťanských království v další generaci nepřežila.

K podstatným změnám dochází na Pyrejském poloostrově, v oblasti významné pro vyrovnávání s podněty středomořské islámské a židovské kultury. Umajjovský chalífát poté, co vystoupil tvrdě proti domácí křesťanské církvi, procházel mocenskou stagnací vedoucí k rozpadu a pozdější „afrikanizaci“ islámských území nazývaných celkově *al-Andalus*. Pouze vojevůdce Almanzor, jistý córdobský „majordom“, zaměřil ještě síly své reformované armády proti silicím křesťanským státečkům na severu a v roce 982 zpustošil Barcelonu. V 11. století se však iniciativy v boji o území poloostrova chápou křesťanská království a hrabství. Svůj boj reflektují jako „reconquistu“ (znovudobytí) muslimy odcizených území a při osidlování nárazníkových oblastí přivádějí jako osadníky nejen křesťany z al-Andalusu, ale přitahují také hosty z celé západní Evropy (včetně vzdálenějších Němců). Zatímco dosud byly středisky územní civilizace na severozápadě především kláštery, nyní vznikají jako mocenské opory nového typu geometricky členěná města, někdy opuštěné antické zříceniny. Postavení různorodých, často rolnických obyvatel těchto měst charakterizují *fueros* („fóra“, postupně ve významu právních svobod). Také král kastilský Alfons VI. užíval dočasně hodnost imperátora jako výraz své hegemonie v Hispánii.

Latinský Západ jako náboženský a politický systém zasahoval také na Balkánský poloostrov, který byl jinak obecně uznáván za sféru legitimního vlivu císařství východořímského. Ale příliš členitý reliéf a kmenový ráz osídlení znemožňovaly uplatnit zde plošnou státní správu s výjimkou jižní části Bulharska. Městská civilizace se udržovala od antiky na ostrovech a polostrovech Jaderského, Egejského a Černého moře. Byla sice přirozenou oporou byzantské státní moci, ale na romanizovaném jaderském pobřeží se prosazují ve stínu Byzance jako její prostředník italské Benátky.

Hegemonem ve vnitrozemí se stala kmenová jihoslovanská šlechta – knížata a župané. Výrazem ambicí části slovanských elit bylo užívání slo-

vanského písma a jazyka pro potřeby náboženství, a případně v liturgii. Staroslovenština z 9. století se přitom větví na „církevní slovanštinu“ českou, chorvatskou, srbskou, bulharskou a ruskou. Tato literatura v podstatě zdůrazňuje legitimitu slovanských národů podílet se na rozvoji křesťanské Evropy. Bylo by však zavádějící směřovat církevně slovanskou kulturu pouze s Byzancí, odkud přišli její tvůrci a „otec Evropy“ (vedle sv. Benedikta z Nursie), Konstantin (Cyril) a Metoděj. Na počátku měla naopak universalistický ráz, respektovala papežský primát a přizpůsobovala se kulturním podmínkám převládajícího ritu. Ten byl římskokatolický nejen v Chorvatsku, ale také v přímořských oblastech srbských, kde vzniklo arcibiskupství v Baru. Latinský západní vliv ovlivňoval vyhraňování státnosti u Chorvatů od počátku 11. století (Petr IV. Krešimir, král DMITAR Zvonimír), ale i přijetí královské hodnosti v Srbsku (vládcem Zety knížetem Michalem). Spory o ritus na Balkáně aktualizované expanzí Normanů, kteří dočasně ovládli Soluň, přispívaly k napětí mezi papežským Římem a Konstantinopolí. Odlišné poměry již převládaly ve střední a východní části Balkánu, kde slovanská kultura byla pod intenzivnějším náboženským vlivem Byzance.

V centrálních oblastech Západu, ve sjednocené nadteritoriální Říši stejně jako v rozdělené Galii a v Katalánii, zatím dochází k náročnému civilizačnímu obratu, který měl více dimenzí. Patří k němu prosazování programu církevní reformy, stejně jako zahušťování sídelní sítě a vznik městských aglomerací. V některých oblastech, převážně románských, vývoj přímo navazuje na starší ekonomickou jednotu města a území (*municipium*). Starší sídelní jádro mají i některá *civitas* v Anglii a Německu; na východě střední Evropy bylo takovým centrem Řezno. Novou dynamickou složkou jsou však kupecké gildy, které podněcují výrobu ve Flandrech a v Itálii.

V Německu, Itálii, Burgundsku a Nizozemí tyto změny probíhají integračně pod autoritou dynastie sálské (tj. franské). Je však sporné, zda tato Říše měla šanci přeměnit se v plošný, administrativně spravovaný stát s jedním centrem a řadou provincií, jako to fungovalo v urbanizované byzantské říši. Jak víme, Říše zůstala pro celý středověk zachována, i když její velké a pak také malé regiony se fakticky vyvíjely značně samostatně. Také cesta ke vzniku měšťanstva a jeho práv se uskutečňovala nikoli plošně a reformami vládce, nýbrž spontánně, dalekosáhlými kulturními styky a místní výstavbou. Proto se také v čele městských aglomerací prosazují po přechodnou dobu zejména v 11. století biskupové jako nositelé neuzavřené obecné autority.

V druhé polovině 11. století kulminuje poslední vlna normanské dobytelské expanze, mířící ovšem již nikoli ze severských království, nýbrž z romanizované Normandie ve Francii, a to již západním inovačním způsobem, v křesťanském a romanizovaném hávu. Za oběť jí padá anglosaská Anglie (1066), byzantská jižní Itálie či muslimská Sicílie (30.–70. léta). Normané sem vnášejí organičtější formy feudální státnosti, zatímco Varjagové při obchodních slovanských centrech na Rusi dříve prosazovali její starší družinickou podobu. V okrajovém pásmu evropských zemí od Skandinávie po Rusko zatím doznívá hlavní zápas mezi „pohanstvím“ a křesťanstvím, spojený s kanonizací národních světců. Zvláštní pohanskou zónou však zůstává skupina slovanských, prusko-litevských a ugrofinských kmenů při jižním pobřeží Baltského moře, které konzervují typově indoevropské kultury.

Svět Západu se nejen rozpíná, ale také vnitřně synchronizuje. Jeho dějiny se stávají společným příběhem nových národů a území. Jejich hlavní epopea – první křížová výprava do Svaté země – byla vyhlášena jen čtyři roky po Vratislavově smrti. Také tento obrat se připravoval dříve. V roce 1071 byl poražen byzantský císař Roman IV. Diogen v bitvě u Mantzikertu tureckým sultánem z původně kmenové dynastie Seldžuků Alperlanem, jehož jiné oddíly dobyly Sýrii a Palestinu včetně Jeruzaléma. Masivní stěhování tureckých kočovnických kmenů ze středoasijských stepí měnilo výrazně poměry na Blízkém východě a nedávno ještě převládající perskou hegemonii nad abbásovským chalífátem v Bagdádu vystřídala nadvláda dynastie Seldžuků. Její vazalové sváděli boj o Palestinu s egyptskými Fátimovci.

Křížová výprava menšího dosahu byla ale již vyhlášena v zájmu Aragónu papežem Alexandrem II. v roce 1064 proti Maurům. V tehdejší Hispánii rozvíjel ve „frontovém“ prostředí mezi muslimy a křesťany dobrodružný styl politiky, často oponující králi, kastilský magnát a vládceův příbuzný, *campi doctor* (volně přeloženo: „doktor věd válečných“ či „vítězný vojevůdce“) Rodrigo Díaz de Vivar, nazývaný arabsky El Cid („pán“), jenž dobyl emirát valencijský a zemřel právě v roce pádu Jeruzaléma. K Cidovým dočasným spojencům a pánům patřila dynastie emírů ze Zragozy, pocházející ze staré vizigótské šlechty. Vyhraňování španělských křesťanských zemí bylo spojeno s přechodem na římskou formu liturgie a zavedením benediktinské řehole do místních klášterů. V této souvislosti se někdy hovoří o „modernizaci“ nebo „evropeizaci“ Španělska. K jejím nositelům patřili klerici a rytíři francouzského jazyka, zpravidla z oblastí pod vlivem Cluny.

Profilovým trendem vnitřních dějin Západu v 11. století byl rozmach církevní reformy, jehož dosah lze přirovnat k pozdějším duchovně kulturním zvratům typu renesance či reformace. Reforma se šířila napříč národy a stavy od centra do okrajů Západu, s různou úrovní svých požadavků, a jakoby rentgenovala vývojové schopnosti jednotlivých států. K ústředním heslům patřil boj proti svatokupectví (*simonie* – kupčení s církevními beneficiemi) a kněžskému manželství (*nikolaismus*), které deformovaly jak charisma, tak praktické působení církve. Zatímco první vlna reformního hnutí vrcholila ve 40. letech 11. století v universalistické jednotě pod politickým vedením Říše a císaře Jindřicha III., v druhé vlně od let 50.–60. přestává hrát církve a papežství jen roli „druhých houslí“ a začíná realizovat své vlastní sólo, jak to také odpovídalo zaměření změn. Nastal tak do jisté míry očistný, programově kultivující, ale zároveň politicky konfliktní trend, který vyvrcholil tzv. „bojem o investituru“. Ideály reformního hnutí a centralistického římského katolicismu proklamuje proti pojetí „božské monarchie“ především papež Řehoř VII. Tento směr je označován poněkud zkratkovitě jako „gregoriánství“ (podle papežova latinského jména Gregorius). Spíše je však Řehořova politika obecně projevem radikální historické změny, kterou si nástup komplexně spirituálního kulturního trendu vynucoval i jinými cestami, za podpory laiků.

Barvitě politické události střetu panovnické moci Jindřicha IV. a reformního papeže Řehoře VII. vedou často k nesprávné aktualizaci (jako boj mezi církví a státem v duchu modernismu v 19. století, nacionalistické interpretace). V obecnějším nadhledu lze říci, že papežská politika vyjadřovala západní emancipační tendence. Myšlenkově navazovala na starší širší rámec latinské patristiky, především na výklady svatého Augustina kladoucí důraz na společnou organizovanost a étos veřejného života křesťanů v rámci formování obce boží, s mimořádnou odpovědností jak církve, tak panovníků při realizaci pozemské *spravedlnosti*, pod *vládou Krista se svatými*. V tomto pojetí ještě převládá atmosféra společné pozemské „poutě“ odpovídající jednodušší struktuře raného středověku. Konflikt otevíral možnost plnějšího rozvinutí nejen církve (v krystalickém západním duchu, jak ji typově charakterizuje M. Weber), ale také moci státní (*ius regia* – královská práva), která byla zase tlačena k uchopení právního dědictví antiky a k rozvíjení nových obrysů státní legitimacy.

Toto vzájemné inovační vyrovnávání pokračovalo po celý středověk jako typický ráz západních dějin. K důsledkům tohoto vývoje patří bezprostředně prosazení konkordátů (v roce 1122 konkordát wormský za Jindřicha V.: císař se zřekl investitury a uznal volbu prelátů podle kano-

nického práva, biskupům pak ale udílel církevní léna), které zajistily mocenskou nezávislost církve (alespoň rámcově). Z dlouhodobého hlediska lze však do emancipačního západního trendu zařadit také vznik univerzit (jako jedinečných církevních institucí), pro sféru světskou pak institucionalizaci zemských práv šlechty a rozvoj veřejných práv měst. Tyto procesy se však formovaly převážně ve 12. století, v závislosti na tehdejší vzestup měst a regionů, a teprve v průběhu 13. století dosáhly „standardizované“ podoby (proces „středověké modernizace“). Do všech těchto evropsky dalekosáhle určujících událostí byla zapojena elita Čech a jejich centra (zejména Praha) způsobem, který je třeba typologicky docenit z hledisek rozšiřování kvalitativně „evropského“ prostoru.

Velké politické události či duchovní programy nebyly jedinými profily, jevy druhé poloviny 11. století. Dalšími vodítky pro zachycení dobových specifik jsou změny v osídlení, vývoj hospodářství a působení obchodních styků. Symptomatický pro ústup od karolínského éry byl úpadek váhového systému karolínské libry v řadě regionů v důsledku nedostatku stříbra. Evropa se z tohoto hlediska jeví být v zásadě nadstátním ekonomickým prostorem s několika pásmy. Významnou roli pro obchod se stříbrem sehrávala Skandinávie, Anglie, varjažské Rusko a Byzanc, pohyb hodnoty zlata na Západě byl zase ovlivněn stálými tributů, které dostávaly křesťanské rytířské státy Pyrenejského poloostrova z *taifských* emirátů al-Andalúsu (ten získával zlato ze Súdánu).

Ke komoditám světového obchodu patřil ve starších dobách velmi cenný obchod s otroky, na němž se podílely Čechy, ale situace se proměňuje ve prospěch nárůstu specializované řemeslné a zemědělské produkce. Počet obyvatel Evropy se v průběhu 11. století zvýšil (podle některých odhadů na

Jeden z typů denárů knížete Jaromíra – na aversu uveden český kníže a Praha jako sídlo mincovny, na reversu jméno anglosaského krále Ethelreda II.

48 miliónů). Zároveň se prosazují i do dálkového středomořského exportu řemeslné výrobky z oblasti Flander. Byl to počátek velké tradice „severské“ textilní výroby, na jejímž konci stojí průmyslová revoluce.

Dějiny 11. století působí poněkud jiným dojmem při hodnotícím pohledu ze severu, nebo z jihu Evropy. Zatímco my „zaalpští Seveřané“ hovoříme s uspokojením o kulturním obratu v zásadním smyslu, neboť se konečně rozestupují zamlžené pralesy zarostlé mytickým jmelím a na svazích kolem kostelíků zbudovaných *more Romano* („na římský způsob“, zpravidla za použití malty) jsou vysazovány keře vinné révy, pohledy „Románů“ spíše zachycují z dlouhodobého měřítka pohyb amplitudy vzestupů a poklesů velké nadnárodní civilizace ve Středomoří, která dosáhla vrcholu již mnohokrát dříve ve starověku. Přesto je obrat zahájený 11. století také zde jednoznačný a předchází velké éře regionálního i národního rozvoje, spojené s expanzí do Levanty. Zkušenost českých dějin do této celkové mozaiky legitimně patří, není pouhým odrazem okolních světél.

Z hlediska českého historického povědomí není druhá polovina 11. století – přes její úspěšnost – nijak zvlášť oceňovanou epochou. Tomu lze však porozumět; zvidavé české pohledy do minulosti inspirované novověkou náročnou zkušeností vyhledávaly spíše posilující, vzdorovitě, až mesianistické dějinné momenty podtrhující zpravidla nesamozřejmost českého národního bytí a jeho státnosti ve střední Evropě. Větší pozornosti se proto těší éra velkomoravské říše v 9. století s prvními velkými panovníky (Rastislav, Svatopluk), nebo doba 10. století, kdy žili kulturně významní domácí světci, Václav Svatý a Vojtěch Slavníkovec, pokládání za ochránce národa a země. Poměrně logicky je v tradičním historismu ještě doceňována doba knížete Břetislava I., „českého Achillea“, jenž symbolizuje vůli k moci a hrdou prestiž národního státu proti předchozí vlně rozkolísání a úpadku.

Tato raná období jsou v české historické tradici pevně zařazena. Od knížete Břetislava I. však následuje dosti dlouhá řada vládců, kteří jsou prostě přeskakováni. Vratislav II. se zpravidla ještě mihne v jediné větě, kterou uvádím v podtitulu knihy – jako první český král. Podstatné je, že další dějinný pohyb je vnímán až od počátku 13. století, kdy se právě české království stává definitivně skutečností. Tehdy nastupuje jakoby nový svět – přehledný a srozumitelnější v moderním politickém, civilizačním a národnostním smyslu. Mnohé z obrysů těchto jevů však nacházíme jakoby v prvním nástinu – stejně jako v případě královské hodnosti – v době Vratislavově (např. privilegium pro pražské Němce), která tak vykazuje přínaležitost k evropskému vývojovému obratu.

Text o Vratislavovi II. nemůže pojednávat než o dějinách celé jeho doby, neboť vládce hrál roli svorníku společnosti a převážně z tohoto hlediska nás o něm zpravují prameny. Protože události 11. století a působení Vratislava II. byly obvykle komplexního rázu, není dost dobře možné rozdělit je v knize výrazněji tematickým způsobem. Charakter periodizačních úseků mají přibližně jednotlivá desetiletí, ale politickými mezníky jsou také roky 1074 a 1085. Výklad směřuje k tomu otevřít a přiblížit prostřednictvím vládcovy osobnosti jeho dobu, s důrazem na evropské souvislosti. Základní přehled historických prací a pramenných edic uvádím v bibliografické příloze. Návaznost na literaturu či vlastní interpretační pohledy v textu budou pro zasvěceného čtenáře jistě dostatečně zřetelné (autory některých názorů orientačně zmiňuji, systematický poznámkový aparát lze doplnit při analytičtějších vydání).

Dosah událostí 11. století nejen nutně vytyčoval mnohé vývojové směry vrcholného středověku, ale jejich hodnocení také občas sehrávalo svou roli při tvorbě konceptů dějin od 19. století. Srovnávací nadhledy jsou příležitostí ke korekcím těchto postojů.

Vratislavův dynastický původ, kořeny mezinárodní politiky ve středovýchodní Evropě a vláda jeho staršího bratra, knížete Spytihněva II.

Jméno Vratislav patřilo ve staré češtině k vznešeným panovnickým symbolům. Označuje „toho, kdo vrací slávu“, a vyjadřovalo tím legitimizující přízeň nebes osobě vládce. Řadí se k podobným jménům, jako Václav či Boleslav, která jsou zachycena od 10. století, přičemž pro předchozí Přemyslovce byla více typická jména válečnická, jako Bořivoj a Spytihněv. Vratislav zůstával prestižním jménem i ve vrcholném středověku u pomořanských vévodů štětínských (i po jejich poněmčení, podobně Bohuslav) a objevuje se v několika polských šlechtických rodech. Přemyslovci toto jméno vybírali poměrně často, také na paměť konkrétních osob. Kníže Vratislav I. byl někdy označován za blahoslaveného, zejména ovšem v pozdní barokní tradici, jako otec svatého Václava. Podle Vratislava I. byl pravděpodobně pojmenován hlavní hrad ve Slezsku – Vratislav (latinsky *Vratislavia*, polsky *Wrocław*, německy *Breslau*), analogicky k dalším sídlům (v Čechách Stará a Mladá Boleslav, Oldříš a Vratislav – Vraclav, na Moravě Spytihněv a Břeclav, v Maďarsku asi Vácov – přemyslovská hradiště z 10. či 11. století). Pro Přemyslovce z počátku 13. století byl zase vzorem právě Vratislav II. jako první český král. Podle něj nechal pokřtít své prvorozence z obou manželství Přemysl Otakar I., který se sám označoval historicky za *třetího českého krále*.

Vratislav II. byl druhorozeným synem knížete Břetislava I. a Jitky z rodu franských Babenberků. K tomuto manželství se krátce vrátíme, ale nejdříve si pro úplnost všimneme jmen dalších Břetislavových dětí. Starší synové a pozdější vládcí nesli jména Spytihněv a Vratislav, která vyjadřovala tradiční dynastické aspirace. Jméno Břetislav se objevuje až u prvorozence Vratislavova – ukazuje na zdomácnění tohoto původně nepřemyslovského jména v české dynastii v důsledku udržující se prestiže

Břetislava I. jako předka celé nové dynastické linie. U mladších bratrů poutají německá jména Konrád a Ota. Byla to typická knížecí a královská jména, oblíbená také u franských Babenberků. Trochu může překvapit, že se u Přemyslovců (stejně jako u Piastovců) neprosazuje ve středověku nejoblíbenější panovnické jméno Jindřich (také Jitčina otce), které se dostalo – na základě sňatkového spojení – rovněž do Uher (sv. Imrich, syn krále Štěpána Svatého a Gisely, jméno podle jejího otce, bavorského vévody Jindřicha Svárlivého). Nejmladší Vratislavův bratr nesl podle králova prastrýce jméno Jaromír. Vratislav měl tři dcery, dvě převzaly jméno po Jitce Babenberské, jedna po sv. Ludmile, a to v kontextu rozrůstání dynastického kultu (Ludmila byla babičkou sv. Václava a nejstarším světcem slovanského původu vůbec).

K symbolice úspěšných jmen stojí za to upozornit na roli jména Boleslav pro prestiž panovníků v Polsku, jak ji zachycují nejstarší polské kroniky – Galla Anonyma a mistra Vincenta (tzv. Kadlubka). Podle nich právě Boleslavové uskutečňují velké polské dějiny – král Boleslav I. Chrabrý, král Boleslav II. Smělý či Štědrý a kníže Boleslav III. (Křivoustý). Nejen jméno Boleslav bylo přitom sousedským darem české dynastie Polsku, oba jmenovaní králové měli také českou matku.

Panovníci raného středověku se někdy dožívali velmi vysokého věku, ale i pak často přišli o život v důsledku zranění, jako samotný Vratislav, který zemřel v lednu roku 1092 při lovu. Například Vratislavův souvěkovec Robert zvaný Guiscard (Lstivý), normanský dobyvatel Kalábrie, zemřel asi sedmdesátiletý. Tři čtvrtě století žil ruský kníže Jaroslav Moudrý a přes půl století císař Jindřich IV., ačkoli životy těchto mužů se skládaly z triumfů provázených pády. Vratislav II. vládl úspěšně úctyhodných 31 let, když byl povolán k vládě v lednu roku 1061.

Zatímco Vratislavovo působení v knížecí a královské funkci je doloženo v hlavních análech, kronikách a „gestech“ (vyprávěních o slavných činech) střední Evropy (vzniklých v Čechách, Říši, Polsku a Uhrách) a v několika listech a listinách (vydaných papežem, arcibiskupem mohučským, říšskou kanceláří, zachycených částečně ve formulářových sbírkách), jeho dětství a věk jsou již zahaleny rouškou tajemství. O roku narození se můžeme jen dohadovat podle jeho otcovství. Ve stabilizovaných monarchiích bývalo zvykem, že sňatky dětí byly realizovány na počátku dospělosti. Nebylo to sice nutné, ani vhodné nevěsty nebývaly vždy po ruce, ale Vratislav se oženil ještě za otcova života a jeho žena potratila a zemřela – za dramatických událostí, které si ještě přiblížíme – v roce 1055 nebo 1056. Vratislav se pak znovu oženil a měl ihned v následujících letech další děti. Ana-

logicky lze usuzovat, že k jeho prvnímu sňatku došlo v polovině 50. let 11. století, celkově zřejmě v souvislosti s nástupnickými opatřeními jeho otce Břetislava I. (zajištění sídla pro Vratislava v Olomouci). Vratislavovo narození lze nejspíše klást do poloviny 30. let 11. století.

Kořeny trendů středověchodní Evropy ve Vratislavově době je třeba hledat v doznívání doby „pootónské“. Se smrtí císaře Oty III. byla opuštěna myšlenka universalistického křesťanského císařství za vedení malé skupiny elitních jedinců. Můžeme připomenout, že jedním z jeho center měla být Praha jako rezidence biskupa Vojtěcha, ale pak se jím stalo paradoxně Hnězdo jako Vojtěchovo pohřebiště („arcibiskupství svatého Vojtěcha“).

Vývoj se však rychle vzdaloval těmto podmínkám. V Německu se rozvíjí dynamický svět vysoké šlechty s těžištěm ve Švábsku, Bavorsku a Porýní. Probíhá ekonomická konsolidace spojená se systémem venkovských dvorů a v řadě lokálních center se objevují obchodní a řemeslné uličky, označovaných *vicus* či *burgus*. Také Čechy a Morava se územně upevňují, zatímco raně středověký model křesťanského království se v Polsku krále Boleslava Chrabrého a Uhrách krále Štěpána Svatého dostával pomalu do krize. Typické zde bylo ideové spojení moci duchovní a světské, autority krále a instituce arcibiskupství. To byly trvale vzorové cíle vytyčené pro další staletí, ale hůře uskutečnitelné pro nejbližší generace.

V Čechách byla situace perspektivně orientovaná, s výraznějším postavením šlechtické válečnické elity ve službách monarchii, s rozšiřováním sítě veřejných hradů a arcikněžských kostelů. Otázkou na počátku 30. let jen bylo, kdo bude českým zemím vládnout. Dosavadní legitimní linie Přemyslovců totiž končila generací málo oslnivou, syny knížete Boleslava II. a Emmy (Boleslav III. Ryšavý, Jaromír, Oldřich). Na český stolec si zřejmě brousili zuby mocní Vršovci, když člen rodu zavražděný v roce 1003 byl manželem dcery Boleslava III. neznámého jména – tedy nevlastní sestřence Břetislavovy. Již v letech 1002–1003 vládl krátce jiný příbuzný Přemyslovců v Čechách, Vladivoj, pocházející z neznámého rodu. Také Vršovci mohli asi nabídnout svého pretendenta trůnu (a není důvod posuzovat tento trend jako málo státotvorný).

Přemyslovec Oldřich (zemřel 1034) byl však otcem prince Břetislava, který se mu narodil z romantické lásky ke krásné Boženě. V české historické tradici to byl již od počátku národního obrození příběh zvyšující reputaci Přemyslovců jako národní dynastie, která vychází z lidu. Jistě však správně poukázala Barbara Krzemieňská na to, že Boženu asi nelze

pokládat jen za selku peroucí roucha u studánky (kronikář Kosmas), či za děvečku ze statku peroucí prádlo v Ohří u Peruce (Kronika tzv. Dalimila), ale za urozenou, byť vdanou mladou paní. Ani mladý Oldřich nebyl sice svobodný, ale tehdy *co se nyní přičítá mravností, bylo k veliké hanbě... jestliže muž měl dosti na jedné ženě nebo žena na jednom muži*, tvrdil relativisticky Kosmas. Božena se stala jednou z Oldřichových neoficiálních žen a jejich Břetislav byl vychováván na úrovni knížecího synka. Obdobu jeho společenského postavení lze spatřovat u Piastovce Zbyhňeva, polského knížete z počátku 12. století, který nesl jako levoboček rovněž „nedynastické“, ale urozené jméno.

Břetislavova cesta k moci byla ulehčena tím, že vyrůstal na otcově dvoře, znal dobře mocenskou elitu a byl ještě dodatečně legitimován. Nadto získal již kolem roku 1019 vládu na Moravě, odkud byly vypuzeny polské posádky. Jako pán v podstatě samostatné země se ucházel o ruku princezny Jitky z knížecího rodu Babenberků a unesl ji z rodového kláštera ve východofranském Schweinfurtu, kde byl její již zesnulý otec dříve markrabětem. To byl druhý romantický příběh pro českou tradici spjatý s novou linií Přemyslovců. Bratr Jitky Ota náležel k předním osobnostem říšské politiky a stal se v roce 1048 vévodou švábským. Vedle této franské linie Babenberků byla bezprostředním sousedem Břetislavovým také jejich druhá linie zakládající tehdy své panství v marce východní, zvané *Ostarrichi* (východní říše, Rakousko).

Kosmův příběh o únosu Jitky patří zjevně k těm nadsazeným (Kosmas si na ně potrpěl), ale reaguje asi na jistá nedorozumění v době zásnub, která řešil Břetislav rázným a dodatečně heroizovaným způsobem (svým mečem přelal řetěz, jak se to prý od té doby ve Schweinfurtu ukazovalo). Únos ostatně patřil k archaickým metodám, jak získat ženu z jiného „klanu“. Rodové vztahy mezi Babenberky a Přemyslovci se však rozvíjely příznivě a symptomaticky tak vyjadřují nové, řekl bych až intuitivní začleňování českých zemí do širšího okruhu středověké Říše jako jádra tehdejší Evropy.

Problém Břetislavovy legitimacy vyřešil jeho uvedením na kamenný stolec na Pražském hradě v roce 1035 jeho slepý strýc, kníže Jaromír. Protože krátce předtím po kolizi s otcem musel Břetislav ze země uprchnout (závěr Oldřichovy vlády se příliš nevydařil), je pravděpodobné, že jeho manželka pobývala u Babenberků (v Bavorsku či Rakousku). Tehdy již žil více let jeho syn Spytihněv (a mohl být proto v tomto roce poprvé předán jako rukojmí císaři Konrádovi II.). Zklamání Vršovci stáli patrně za násilnou smrtí Jaromírovou, ale Břetislav jim čelil úspěšně důslednou

politikou a pěstováním vladařského charizmatu jako dynastický nástupce sv. Václava. Možná v této souvislosti bylo při křtu dalšího syna užito jméno Vratislava, otce sv. Václava z 10. století, aby se zdůraznila pokrevní jednota svěťce a vládnoucí knížecí rodiny.

Nejednalo se přitom o nějaké regionální záležitosti – český stát se opět stával důležitým mocenským činitelem, zejména kontrastně v souvislosti s obtížemi, do nichž upadalo Polsko a Uhry, a kult Václava jako osvědčeného ochránce panovníka a spravedlnosti se šířil i do okolních zemí. Inspiroval také zájem osobitého světa říšských kronikářů. Mnich Sigebert z dolnolotrinského kláštera Gembloux u Namuru jako první spojil ve svém díle z druhé poloviny 11. století bezejmenného „pražského krále“ ze saské kroniky Widukindovy a Boleslavova bratra se svatým Václavem z latinské václavské hagiografie a jeho smrt klade správně do roku 935. U záznamů k roku 973, kdy bylo založeno pražské biskupství, kronikář Sigebert uvádí, že Václav oslavil Prahu mnohými zázraky.

K osobám s jménem Václav náležel opat lenského kláštera v Itálii, který byl v roce 1063 králem Jindřichem IV. jmenován opatem v Niederaltaichu (jeho národnost není v Altašských análech upřesňována). Také biskupský kostel v Krakově byl již v této době zasvěcen sv. Václavovi a na Rusi nechal kníže Jaroslav Moudrý pokřtít jednoho ze svých synů jménem Vjačeslav (Václav), když sám dal podnět k pěstování úcty svých bratrů, Borise a Gleba, pochovaných ve Vyšgorodu a zavražděných na pokyn jejich nejstaršího bratra knížete Svjatospolka. Ten sehrával zase roli zloducha a služebníka satanova u Rurikovců.

Zajímavý je pro nás mimochodem i špatný konec knížete Svjatospolka: *rozestoupivší se země pozře jej mezi „Čjachy i Ljachy“* (Povest vremennych let). „Lechové“ je označením Poláků, ale v daném citátu se podle

Denár knížete Oldřicha s postavou svatého Václava na reversní straně

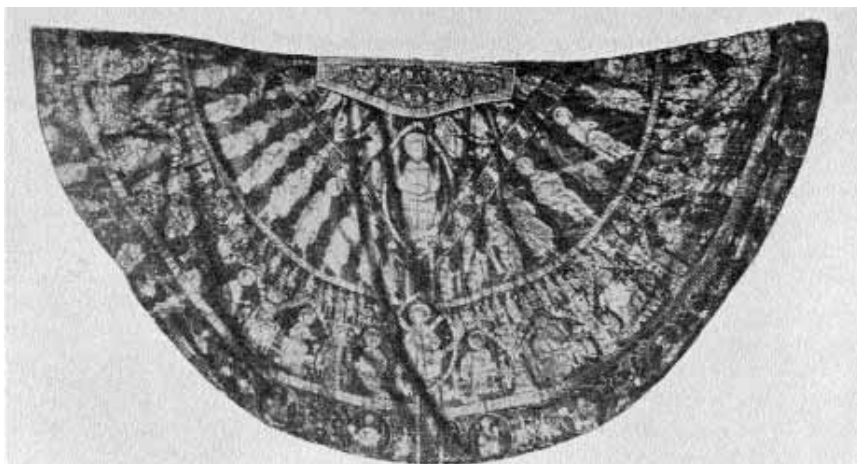
Záviše Kalandry nejedná o geografické určení, nýbrž o význam „mezi křovinami a poli“, ve smyslu „bůhví kde“.

Nebudeme systematicky sledovat osudy vlády Vratislavova otce, které přiblížila monografie Barbary Krzemieńské, ale je třeba pro další souvislosti zachytit kontinuální trendy charakterizující panovnickou politiku ve východní části střední Evropy v 11. století. Specifické sousedské vazby se rozvíjely mezi Uhrami, Polskem, Rusí, Čechami a Říší, ale i dalšími oblastmi (ve střední Evropě vstupovali do vzájemných vazeb ještě pohanští Lutici a Pomořané, knížectví Obodritů kolisající mezi pohanstvím a křesťanstvím, bojovní Frízové, knížecí a markraběcí rody působící v Bavorsku, Sasku, Rakousku, Korutanech a Švábsku, nejmocnější preláti, zejména arcibiskupové). Jak si postupně ukážeme, politické vztahy byly personifikovány panovnickými rodinami, ale byly také ovlivňovány postoji šlechtické elity a církevních institucí, přičemž mezinárodní diplomacii a kontinuitu panovnických center udržovali v chodu vzdělání kaplani, kanovníci či biskupové.

I když politické postoje byly spoluurčovány prestižními a postupně také ideovými motivy, stěží lze přesouvat do těchto časů nejen myšlenku „slovanské politiky“, ale také koncept politiky „státně koaliční“, který se v literatuře často objevuje. Přesto se formoval a zase přetvářel určitý mezinárodní systém zájmových vztahů, personifikovaný zpravidla dynastickými sňatky, ale založený také na vzájemnosti zemí. Již od starých kmenových dob sňatky mezi knížecími rody totiž omezovaly odvetné vendety ohrožující tradiční společnosti (jak se to projevilo negativně rozvrátem kmenového svazu Luticů v důsledku „zápasu o urozenost a moc“ mezi dvěma skupinami: Chyžany a Črezpěňany na jedné a Dolenci a Ratarý na druhé straně).

Spirála mezinárodních vztahů ve středovýchodní části Evropy se odvíjela od nástupnické krize v Uhrách. Zakladatel uherského království Štěpán I. se rozhodl po smrti svého syna Imricha v roce 1031 určit za svého nástupce Petra Orseola, syna své dcery a benátského dóžete. Vyloučil tak z přímého nástupnictví svého synovce Vazula. Petr Orseolo byl v roce 1032 povolán do Uher a ještě za Štěpánova života byl korunován.

Benátky tehdy procházely prvním velkým rozvojem, když se opíraly o zvláštní vztahy s byzantskou říší. Pod jejich vlivem se udržel patriarchát na ostrově v Gradu spravující ostrovy v Jaderském moři, rivalizující však s obnoveným patriarchátem v Akvileji. Dóže jako *dux Venetorum* byl původně byzantským úředníkem, ale stal se nyní faktickým vládcem volným „bohatými“ a „moudrými“ kupci z města při Rialtu a jeho klérem.

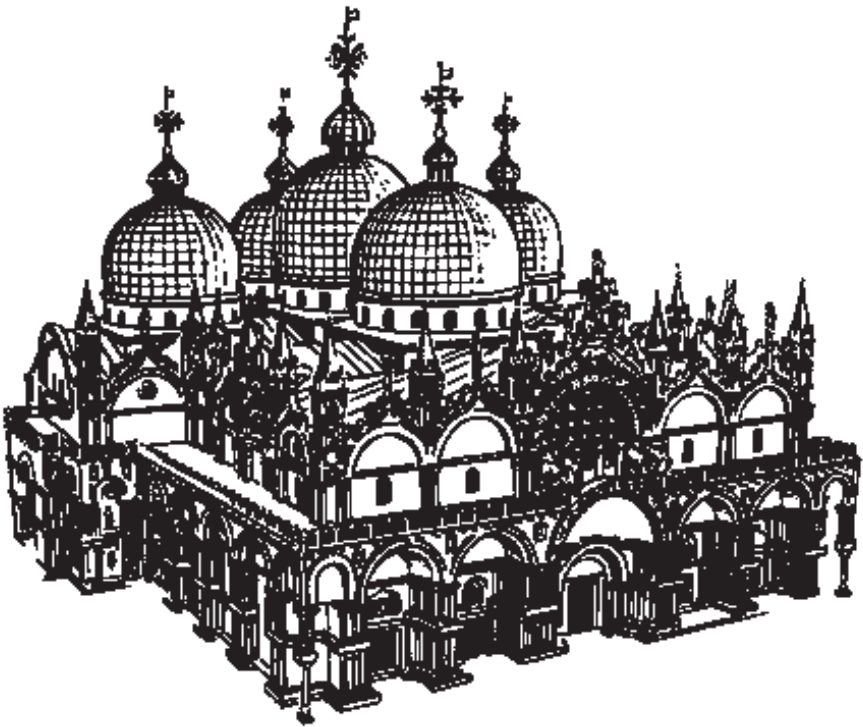

Část pláště sv. Štěpána

Orseolové rivalizovali v této hodnosti s rodem Candiano. Také benátská dóžata uzavírali politické sňatky na knížecí, ojediněle až císařské úrovni.

Lze říci, že Štěpánova říše, budovaná universalistickým způsobem podle středomořských křesťanských vzorů, byla značně náročným, ale i vratkým dílem. Štěpán byl manželem sestry římskoněmeckého císaře Jindřicha II. Gisely a významný podíl při nastolení jeho moci měli Němci, Italové, ale také lidé z českých zemí. Uherská elita i obyvatelé však byli příliš hlubokými změnami nutně zaskočeni. Petrův nástup znamenal vytlačení národní dynastie Arpádovců z vlády, ale to bylo, jak se ukázalo, pro válečnickou vrstvu nakonec nestravitelné. Můžeme v této souvislosti poznamenat, že také nadnárodní politika Otonů podle programu *renovatio imperii* vyvolala za Oty III. nespokojenost saských velmožů.

Protože synovec krále Štěpána I. Vazul, zřejmě nitranský vévoda, odmítl respektovat nástupnictví Benátčana Petra Orseola, byl ve svém sídle zajat a oslepen (asi v době Vratislavova narození). Toto kruté opatření v dané situaci zastupovalo popravu člena dynastie – vyřazovalo ho fakticky ze života a často končilo jeho smrtí. Podobný osud stihl spíše ojediněle i některé Přemyslovce. Na živu však zůstali Vazulovi synové Ondřej, Béla a Leventa, kteří uprchli – nepochybně pod vedením několika zkušených nitranských družiníků – do Čech. I když mezi uherskou šlechtou působily další odnože rodu Arpádovců, Vazulovi synové byli vnuky

Rekonstrukce chrámu sv. Marka v Benátkách v 2. polovině 11. století; uplatněním přímých byzantských vzorů se odlišuje od ostatní západní architektury

Michala, bratra velkého knížete Gejzy, otce Štěpána I. To sehrávalo za aristokraticko-magického myšlení doby klíčovou roli pro jejich nároky na trůn, anebo na část území. Podobně jako v případě jiných dynastií, blízcí příbuzní vládců se obvykle těšili podpoře nejen kruhů domácí šlechty, ale také sousedních panovníků.

O něco později bylo postiženo rozpadem knížecí moci a nástupem pohanské reakce po smrti krále Měška II. Polsko. Je zřejmé, že přenesení karolínsko-otónského vzoru státu na Polsko za Boleslava Chrabrého bylo velkou zátěží a vyčerpalo své možnosti. K tomu je však třeba dodat, že takové „experimenty“ nevracely nutně společnost na výchozí bod vývoje, jak se často soudí, pokud nedošlo k přerušení všech kontaktů. Za kontinuálních podmínek obvykle dochází v dalších generacích k obnově již pevnějších kontur společnosti, někdy s přenesením centra do bývalé periferie (podob-

ně jako to platí i pro moravsko-český vývoj od 9. století: rozvoj nových institucí včetně církve společnost povznášel a vyčerpával, mojmirovská Morava byla zničena Maďary, ale dědicem Velké Moravy se staly Čechy).

Polská krize křesťanství a státu bývá někdy líčena jako převážně důsledek české invaze, možná i pod sugescí rétoriky Kosmovy kroniky. Ta sděluje, že nezletilost synů po smrti polského vládcem vyvolala kořistný vpád českého knížete. Hrubý realismus a ironii kronikáře sice známe i z jiných momentů kroniky (podplácení papežské kurie, císařů – Kosmas věděl jako hlavní správce pražského biskupství o moci peněz své), ale zde je výklad podřízen určitému koncepčnímu cíli. Tím je pojetí, že Čechové propadli zlu neposlušností a faktickým vyhnáním biskupa Vojtěcha z vlasti. Návrat jeho ostatků z Hnězdna do Prahy měl být obratem ke spravedlnosti; v tom se projevuje Kosmova osobitá filosofie českých dějin. Proto se po ovládnutí Hnězdna změnilo řádění vojska díky zásahu svěťce Vojtěcha v pokání, kdy byly také vyhlášeny některé zákony.

Pořadí událostí v Polsku je však jednoznačné. Nejdříve (1036) uprchla ze země Měškova manželka Richeza z rodu říšských palatinů Ezzonů i se synem Kazimírem, který zůstal jediným žijícím legitimním Piastovcem. Zároveň dochází k pronásledování křesťanství. Z rozvratu knížecí moci těžili sousedé, kteří zase byli dříve pod tlakem polské expanze, např. Pomorané. Tažení českého knížete Břetislava nastoupilo jako rozmyšlená a dobře organizovaná akce až v roce 1039, kdy rozvrat vrcholil. Jejím cílem v náboženské oblasti bylo přenesení ostatků sv. Vojtěcha a dalších světců z Hnězdna, aby nedošlo k devastaci hrobů světců pohany. Tak zřejmě byla výprava zdůvodněna rovněž českými posly papeži v Římě. Zároveň však měla dobově otevřený kořistný ráz, přičemž křesťanské struktury jistě spíše dorazila. Z rozhodnutí papeže měl v rámci pokání proto Břetislav založit kostel. Předpokládá se, že tímto chrámem mohl být klášter sv. Václava ve Staré Boleslavi nebo klášterní kostel sv. Benedikta a sv. Vojtěcha v Břevnově.

Praha se po přenesení ostatků světců měla stát hlavním křesťanským centrem pro západní Slované, o tom není sporu. Annalista Saxo (opat Arnold) přitom uvádí, že pražský biskup Šebíř *si chtěl proti právu uzurpovat od papeže pallium* (tj. hodnost arcibiskupa), a tím narušil práva mohučského metropolity. Zároveň mělo následovat rozšiřování územně politické moci pražských vládců, patrně v tradičně nárokovaných oblastech jižního Polska. Nelze ani přehlížet možnost spojení českých a polských kmenů, analogicky k německým, které bylo realizovatelné jen pod autoritativní královskou mocí. Určité šance zde skýtala blízkost jazyků, které

Stará Boleslav, sloupy v kapitulním chrámu sv. Václava

se teprve vyhraňovaly. Budování říše na východě Břetislavem mělo „královské“ rysy, ale zároveň spíše zůstávalo provázáno na Říši ve smyslu „římsky“ universalistického útvaru, jak se začala opět jevit na sklonku vlády císaře Konráda II. Myšlenku jedné „křesťanské Říše“ jistě udržovali na pražském dvoře žáci biskupa hildesheimského Godeharda, opat břevnovského kláštera Meginhard či na Šumavě působící blahoslavený Vintír (Günter), občasný poradce císařů i Břetislava I. Jedním z pojítek mezi otónskou tradicí a sálskou reformní politikou byl klášter sv. Mořice v Niederaltaichu, který byl Godehardem znovu povznesen. Právě z tohoto kláštera pocházelo několik opatů v Čechách, především budovatel břevnovského kláštera Meginhard.

V každém případě Břetislavovy ambice dosahovaly v roce 1039 jedinečného stupně. Nepochybně dobře informované anály z Niederaltaichu zmiňují, že uherský král Petr složil Břetislavovi vazalský slib. Proto také *Behemico etiam duci, suo seniori*, pomáhal v boji proti Říši.

Denár knížete Břetislava I., avers a revers

Nový římskoněmecký král Jindřich III. „nepatřičné“ úspěchy a cíle Čechů zastíňující jeho nástup k vládě odmítl, mj. pod vlivem arcibiskupa mohučského. Požadoval odevzdání polské kořisti a podřízení českého knížete své královské autoritě. Místo budování slovanského království jen zcela volně spjatého s římským císařstvím došlo k Břetislavem původně nezamýšlené válce mezi Říší a Čechami, přičemž jeho odpor proti Jindřichovi označovali němečtí kronikáři za *infidelitas* (nevěrnost, zradu). Břetislav nejdříve s podporou Uher a za neutrality rakouských Babenberků dosáhl v roce 1040 vojenského vítězství nad říšským vojskem v horském průsmyku před Domažlicemi, ale obhájit zásadní strukturální změnu ve střední Evropě nemělo příliš nadějí.

V Uhrách se krátce nato zmocnil vlády jiný zeť Štěpána I. Svatého, domácí velmož Samuel Aba, a to za podpory kmenové protikatolické reakce. Jméno Samuel přijaté jistě podle Písma ovšem ukazuje na podíl kněžstva při legitimizaci vládce; dílo Štěpána Svatého zcela nezaniklo. Druhým faktorem bylo tažení Kazimíra Obnovitele z Říše do Polska asi v roce 1040 za politické podpory Jindřichova dvora a s vojskem, které postavila z rodových lotrinských majetkových zdrojů královna-vdova Richeza. Konečně také rod rakouských Babenberků musel projevit výraznější loajlnost svému králi.

Za této situace měl český stát jen omezené možnosti obrany a kníže Břetislav I. byl v roce 1041 v Praze obležen. Předáci a biskup Šebíř další boj s Říší ničící zemi odmítli, proti vůli Břetislava, který chtěl ještě urputným způsobem vzdorovat. Čechy však neměly dostatečně zkonsolidovaná ústupová východní území, jako např. Uhry. Přesto nebyl Břetislav zbaven vlády, nýbrž dotlačen ke kajícímu uznání svrchovanosti Jindři-

Denár císaře Jindřicha III.

cha. Zdá se přitom, že Břetislav Říši zaimponoval a byl pro ni akceptovatelný jako vojenský spojenec proti Uhrám. Musel se však distancovat od své „*felonie*“ jednoznačným způsobem, jistě i v morální kompenzaci rodinám padlých velmožů.

Česká „*pout* do Canossy“ mířila na podzim roku 1041 do Řezna, kde Břetislav na základě projevené pokory získal odpuštění a obdržel od krále Jindřicha III. lenní koroúev. Je však třeba chápat, že český kníže se obnovením lenní přísahy ještě nezměnil v typického říšského vévodu a české území se nestalo součástí prostoru německého království. Konsolidované Čechy se naopak stávaly významnou strategickou oporou Říše na jihovýchodě, především jako soused Uher. Jak poznamenává Barbara Krzemieńská, Jindřich III. dokonce ztratil další zájem o Polsko, což ukázalo nepříznivé přijetí poselstva knížete Kazimíra v roce 1042. Břetislav si mohl ponechat z nově kontrolovaných území *duas regiones* (dvě krajiny, asi ve Slezsku).

Jak ukázal bezprostřední další vývoj, česká politika si také podržela vlastní zájmy ve středovýchodní Evropě. Poražený Petr Orseolo zamířil na dvůr rakouských Babenberků a k Jindřichovi III., zatímco na českém obnovili své aspirace mladí Arpádovci, patrně jen na Nitransko. Za těchto podmínek se konalo již v roce 1042 strategicky promyšlené tažení německých a českých vojsk do Uher. I když vzdálenější Uhry nemohly být připraveny o královskou korunu, jako Čechy nebo Polsko, měla mít uherská koruna o něco nižší lesk než *splendor regni Teutoniae* (lesk království německého – kronikář Lampert Hersfeldský).

Zatímco německé vojsko v Uhrách nebylo úspěšné a král Petr musel opět ustoupit, Břetislav I. uvedl jednoho Arpádovce k vládě na vévodský stolec v Nitře. Jak soudí Janusz Bieniak, tímto členem dynastie byl zřejmě budoucí král Ondřej I. Podle názoru Kazimíra Jasiňského se dcera z jeho prvního manželství z této doby jmenovala Adléta a stala se později druhou manželkou Vratislava II. O rodovém původu Adlětiny matky se však lze pouze dohadovat.

Je pravděpodobné, že Nitra jako staré hradiště s vlastní územní hradskou či župní šlechtou většinou slovanského původu se po příchodu českého vojska a člena dynastie sama připojila k Ondřejovi I. Toto knížectví se za určitých okolností mohlo změnit na zvláštní slovanský stát pod občasnou českou nebo polskou hegemonií, kdyby se Abovci dlouhodobě udrželi v Uhrách a Arpádovci zůstali v „horní zemi“. Nebylo by to tak překvapivé, když se již předtím v prostředí místní elity slavinizovali Rurikovci na Rusi a romanizovali Rollovci v Normandii. Arpádovci si byli dobře vědomi svého legitimizujícího spríznění se slovanskými Mojmirovci, jak jej zachycuje kronika Anonymova, notáře z 13. století zvaného „P čili Magister (mistr)“. Vojevůdce Arpád si vybojoval podle tradice od knížete Slovanů Menumorouta (Mojmíra) jeho dceru za manželku i s královstvím pro svého syna Zoltu. Částečnou „slavinizaci“ Arpádovců zdůrazňuje uhersko-polský kronikář Gallus Anonymus.

Můžeme si povšimnout, že v kronice Anonyma uherského se věnuje pozornost Nitransku jako území, které úporně bránili Češi a Slované (tj. Slováci) proti Maďarům. Jeho údajným knížetem byl Zobor (personifikace lokality, původně asi místo pohanského kultu). Tento příběh líčící události z 10. století je zde zjevně „oživen“ mladším děním, událostmi z roku 1042. Vítězní uherští vojevůdci totiž přivedli ke svému vládcí spoutané „nevěrné“ obyvatelé té krajiny, ale ti příliš potrestáni nebyli. Aby prý neškodili těm „věrným“, dostali od vládce náhradou pozemky v jiných částech Uher. Takový způsob řešení odpovídá důsledkům boje v roce 1042 (došlo k domácí válce spolu s českým zásahem v Nitře, ale za „věrné“ se mohli pokládat příslušníci obou stran).

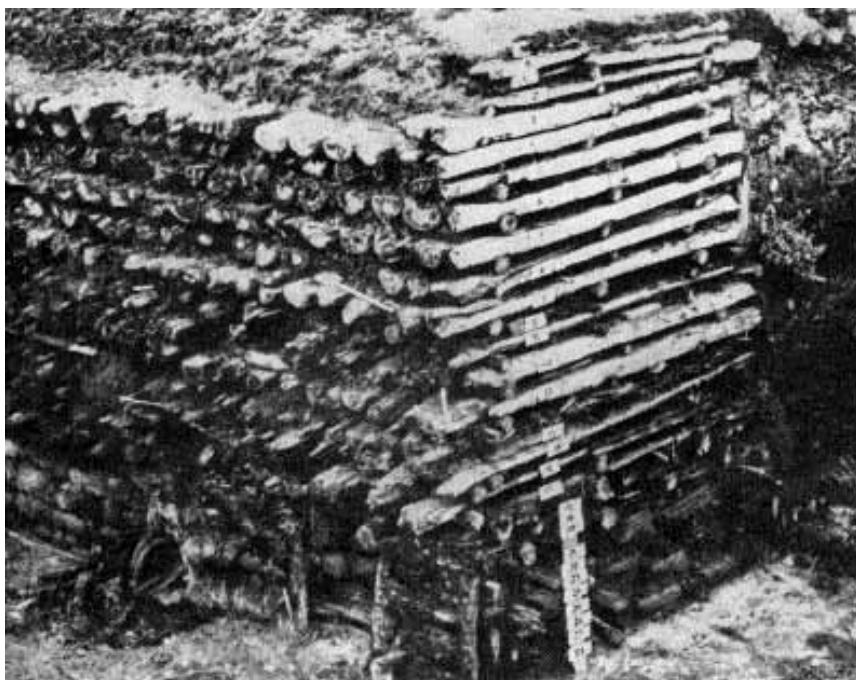
Český kníže neměl tolik sil, aby Vazulův rod v Nitře trvale ubránil proti králi Samuelovi po jeho vítězství nad Jindřichem III. Aba Samuel ale uzavřel za dalšího říšského tažení v roce 1043 s Jindřichem III. mír, v němž se zavázal respektovat zájmy Říše, včetně zastavení pohraničních vpádů. Mladí Arpádovci tak ztratili další perspektivu a odešli v roce 1043 do Polska jako nového politické prostředí, které zde vytvořil kníže Kazimír I. Obnovitel.

Tento Piastovec se vrátil do rozvrácené země s vojskem německých bojovníků, kterých prý sehnal s podporou peněz rodu Ezzonů asi 500, uvádí kronika Galla Anonyma. Podobná čísla představují ve středověku sice jen zcela nepřesné odhady, ale mohou manifestovat určitou kvalitativní skutečnost. Zde se jednalo o cenný mocenský vklad i za politické podpory Říše, který se však mohl zúčtovat jen při získání domácích elit. Kníže Kazimír přesunul své hlavní sídlo do pevnějšího Krakova, bývalého knížecího střediska údajných Vislanů na křižovatce tranzitních cest mezi Kyjevem, Prahou a Mišni. Přitom změnil piastovskou politiku vůči Rusi a navázal dynastické spojení s ruským knížetem Jaroslavem Moudrým, který předtím prosadil ruské územní zájmy (na úrovni – řekněme s nadsázkou – tehdejší „Curzonovy linie“, která vracela pod ruskou moc Červeň).

Kyjev se tehdy stal centrem evropského významu. Kníže Jaroslav zahájil jako „jedinovládce“ (nikoli však „samovládce“) jeho představbu ambiciózním způsobem podle vzoru Konstantinopole. V roce 1037 založil chrám sv. Sofie a nechal zbudovat proslulou Zlatou bránu, která fascinovala polské i německé příchozí. Po předchozí christianizační politice Vladimíra Svatého se Jaroslav inspiroval při výstavbě státu – samozřejmě v rámci omezených výchozích možností – modelem a leskem „Východního Říma“, *imperii orientalis*, ale též v jisté analogii s vývojem ve střední Evropě, jak to naznačuje existence panovnického dvora v Berestově, kde zemřel Vladimír Svatý. Vzdělaného kaplana z tohoto kostelíka Ilariona prosadil kníže Jaroslav za metropolitu kyjevského.

Ruská válečnická elita varjažského původu se usazovala na venkově zprvu jen na zimu, aby se pak na jaře sjela do Kyjeva k námořním akcím, uvádí ve svém spise o vládě Konstantin Porfyrogenetos (tj. narozený v sále císařského paláce zvaném podle jeho výzdoby *Porfyra*). Tato aktivita je přímou analogií válečnických výprav normanské šlechty směřujících od 30. let 11. století do jižní Itálie. Také Jaroslav Moudrý podnikl v roce 1043 mimořádně silný námořní útok na Konstantinopol, který byl však odražen za použití „řeckého ohně“. Zároveň v Rusku sílí proces teritorializace elit, zakládání prvních kostelíků na venkově (jistě převážně dřevěných) a přijímání duchovních a umělců z Byzance. Průvodním jevem politické prestiže či obchodních kontaktů byly dynastické sňatky. Jaroslav provdal svou dceru Annu za francouzského krále Jindřicha I. a Alžbětu za norského krále Haralda Sigurdssona; politicky významnější však bylo spříznění Rurikovců s Piastovci a Arpádovci.

Již v roce 1040 zřejmě projednávalo ruské poselstvo v Říši novou politickou orientaci na podporu Kazimíra I. Rusové v roce 1041 opět zpusto-

Novgorod, archeologický nález mnoha vrstev dřevěné dlažby hlavních ulic

šli Mazovsko, kde zformoval nezávislé panství vévoda Mieclav, ale území „přenechali“, jak uvádí nejstarší ruský kronikář (podle tradice Nestor), polskému Kazimírovi. Ve skutečnosti separátní Mazovsko ovládl Kazimír sám, i když s ruskou podporou. Asi za těchto událostí došlo k sňatku Kazimíra s Rurikovnou Dobroněhou (nikoli Dobrohněvou). Ta byla nejspíše sestrou Jaroslava Moudrého, jak to zmiňuje Novgorodský první letopis, možná dokonce dcerou blíže neznámé české manželky Vladimíra I. Svatého. Kazimírovi přinesla věnem kromě bohatých darů 80 lidí, polských zajatců z minulých válek. V roce 1043 došlo k recipročnímu sňatkovému spojení, kdy Kazimír zasnoubil svou sestru Gertrudu synovi Jaroslava Moudrého Izjaslavovi.

Gertrudina druhá sestra neznámého jména se možná o něco dříve provdala v Polsku za Arpádovce Bélu. Jeho bratři Ondřej I. a Leventa odešli do Ruska a pobývali prý také u Pečeněhů, kočovnických pánů jihoruských stepí. Jaroslav Moudrý dal Ondřejovi za manželku svou dceru

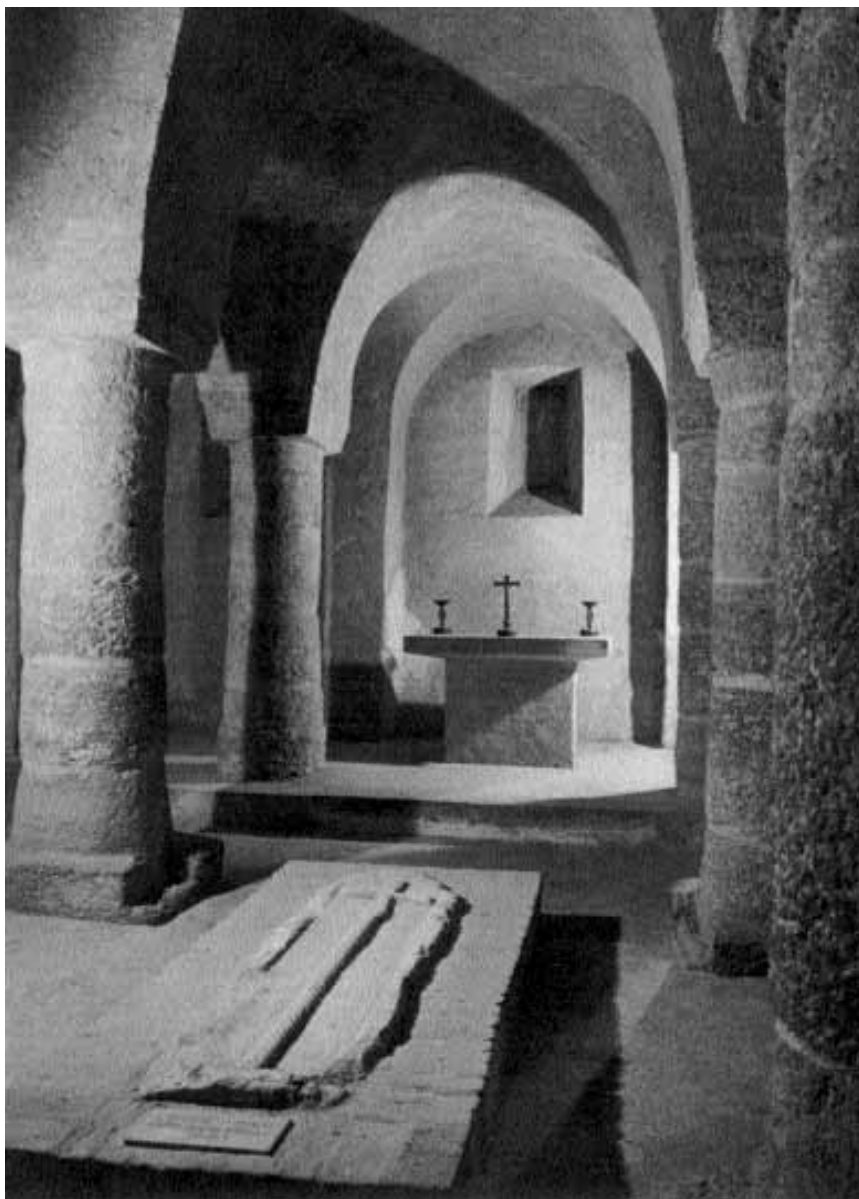
Anastázii-Agmundu, ale zřejmě až v rámci společných příprav na ovládnutí uherského trůnu.

Nejistota v Uhrách znovu otvírala perspektivní šance pro Vazulovy syny. Protože král Samuel Aba nebyl schopen plnit vynucené závazky vůči Říši, Jindřich III. podnikl novou válečnou výpravu do Uher a v červenci 1044 dosáhl v bitvě u Menfö vítězství. Samuel byl na útěku zabit a na trůn se vrátil král Petr Orseolo. Jeho pozice však nebyla pevná a odbojně síly navázaly styky s Ondřejem a s Jaroslavem Moudrým. Jindřich III. dosáhl svého prestižního cíle a odebral Uhrám dosavadní královské insignie, korunu a pozlacené kopí, které „vrátil“ papeži do Říma. Místo nich daroval uherskému vládci nové královské insignie, které měly symbolizovat vazbu uherských králů k císaři jako „pánu světa“.

Vedle pohanské reakce se v Uhrách také šířila mezi slovanským obyvatelstvem pod vlivem emigrantů z Bulharska dualistická hereze zvaná bogomilství, které později ovlivnilo jihofrancouzské katarství. Již v roce 1046 byl novým povstáním král Petr nejen svržen, ale i zajat a oslepen. Do země za silici pohanské reakce vstoupil Ondřej I. s podporou Ruska, které si mohlo dovolit ignorovat zájmy Jindřicha III. Skupina duchovních šla Ondřejovi vstříc, ale byla napadena nedaleko Budína. Přitom dosáhl mučednické smrti ukamenováním biskup Gerard (maďarsky Géllert), pocházející z Benátek. Ondřej I. se musel šlechtě zavázat přísahou respektovat domácí tradice, ale to neznamenal žádný zánik křesťanství, ani vítězství sekty bogomilů. Ondřej záhy pozval zpět do Uher svého bratra Bélu, kterému předal „třetinu“ Uher jako vévodovi. Bylo to území jejich otce se středisky v Nitře a Biháru.

I když Uhry, Polsko a Rusko byly nyní přímo protkány rodinnými svazky mezi panovníky, bylo by nesprávné z toho vyvozovat závěry o zformování nějaké koalice zaměřené proti Říši a Čechám. Jaroslav se zaměřoval rivalitně na Byzanc, vztahy Ruska s Říší byly tradičně bezkonfliktní. Polsko respektovalo Jindřichovu autoritu. Nový uherský král Ondřej I. usiloval o smírné řešení vztahů s Říší a snažil se také navazovat na vzory státu Štěpána I. Podle tradice povolal do země do uprázdněných kapitul kanovníky z lotrinského Verdunu. Zároveň se uplatňovala jeho manželka Anastázie podporou východního mnišství a slovanské liturgie. K střediskům východní křesťanské kultury patřily klášter podle baziliánské řehole pod Visegradem a klášter obou hlavních řeholí východní a západní církve Tihány u Balatonu.

Paralelním problémem, který bývá někdy schematicky zužován, bylo postavení oblasti Slezska, a v této souvislosti vývoj vztahů mezi Čechami

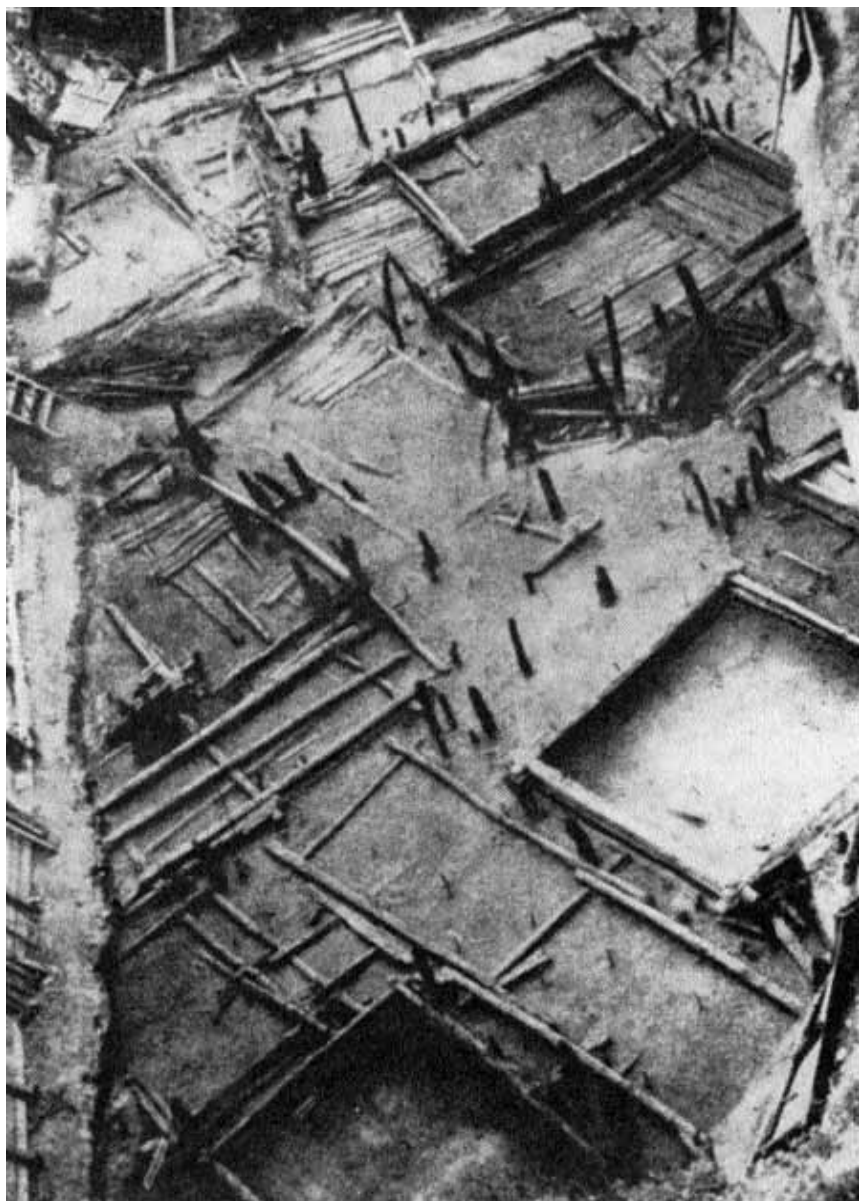
Klášterní chrám v Tihány

a Polskem. I když Slezsko bylo dosud řídcem osídleným územím při tranzitní cestě z Kyjeva do Merseburku (s odbočkami Moravskou branou do Olomouce a přes Kladsko do Prahy), podržovalo si také jistou politickou identitu (zprvu poněkud pohanského typu, jak soudí Marek Cetwiński). Tuto regionálně kmenovou kontinuitu dokládá shromáždění lidu a velmožů nazývané v polské tradici *wiec*, doložené výrazněji u Pomořanů. Slezské území bylo pod státní a církevní svrchovaností Prahy, ale magdeburské arcibiskupství se ve 40. letech zajímalo o obnovení slezského biskupství pod svou obediencí. Z říšské strany byl rozhodujícím mocenským činitelem v oblasti mezi Odrou a Labem rod Ekkehartovců (k centrem jejich moci patřily Míšeň a Merseburk), spřízněný s Piastovci.

Situace se destabilizovala po smrti markraběte Ekkeharta II., když v roce 1046 převzal jeho hlavní léna král Jindřich III. S ním se sešla za jeho pobytu v Merseburku a Mišni západoslovanská knížata – Břetislav I., Kazimír I. a pomořanský Zemožil. Slovanští vládci přinesli Jindřichovi na znamení respektu mnohé dary, ale král se zřejmě snažil udržet v celé oblasti v zásadě mírové vztahy (tj. konsensus mezi vládci). Stejnou pacifikační politiku pěstoval v této době i v Německu před svou římskou jízdou za císařskou korunou. Polský kníže zde jednoznačně uznává „lesk královské moci“ a není oddělen od Říše; byl konečně po matce také pravnukem Oty II. Jak upozornil H. Ludat, Kazimír se svým druhým „patronátním“ jménem Karel přihlašoval ke Karlovcům, s nimiž byl rovněž spřízněn rod jeho matky Richezy.

Král Jindřich III. jako představitel církevní reformy asi podporoval myšlenku obnovení slezského biskupství a možná on investoval do této funkce biskupa Jeronýma. Další osud českého panství ve Slezsku zřejmě závisel na postojích lokální elity soustředěné hlavně kolem hradiště ve Vratislavi. Její komunikační a jazykové vazby byly však orientovány dynamičtěji na Krakov. Předpokládá se, že nejpozději v roce 1050 Kazimír I. ovládl Vratislav, zatímco Břetislav udržel jen nárazníkovou území s jižními přítoky Odry, především Hradec nad Moravicí a Kladsko.

Blíže neznámý boj o Slezsko byl ukončen na setkání obou vládců s Jindřichem III. již jako císařem v Quedlinburku v roce 1054. Literatura někdy pojímá poměry ve středovýchodní Evropě tak, že se zde prosazovala expanzivní německá moc, která se snažila rozdrobovat síly svých východních sousedů. Proti ní se prý zase formovaly dynastické koalice vedené převážně polskými vládci (Boleslav II. Smělý). Takové pohledy ale zachycují jen některé momenty a nepřihlížejí k širšímu spektru reálných vztahů a vývojových procesů. Ve skutečnosti vykryštovala ve středo-

Opolí, obchodní středisko na dálkové cestě ve Slezsku

východní Evropě, mezi oblastí Německa a Ruska, soustava tří států – Čech, Polska a Uher, které v kontaktu se sousedy dotvářely podle svých podmínek prostor s typickými západními rysy (státní formy, církve, mincovnictví, stavitelství). Vztahy mezi nimi měly přes různé osobní animozity konsensuální charakter.

Tak lze hodnotit i politiku Jindřicha III. Jak víme, již v roce 1041 garantoval českému knížeti v Řezně *duas regiones* (dvě krajiny) z bývalého Polska. Protože Čechy byly jeho aktivním spojencem, podporoval i nadále jejich zájmy. Výsledkem byl kompromis. Podle Kosmovy kroniky kníže Břetislav Polsku *vrátil hrad Vratislav a jiné hrady*, zatímco polský kníže se zavázal odvádět do Čech roční tribut 500 hřiven stříbra a 30 hřiven zlata. Tato formulace může znamenat, že Vratislavsko zůstalo určitou svébytnou jednotkou, o kterou se polský a český vládce dosti unikátním způsobem podělili. Tribut byl nejspíše organizačně zajištěn přímo ve Vratislavi a představoval část dosavadního důchodu českého panovníka.

Jako spojenec Piastovců při ovládnutí Vratislavska vystoupil možná ruský rod Wlastoviců, který opanoval posvátnou slezskou horu Ślężu a majetky kolem hradu ve Vratislavi (neznámý děd Petra Wlastovice je zmiňován v papežské konfirmaci z 1193). Moc ruského knížete Jaroslava Moudrého tehdy vrcholila. Z místní šlechty spíše vyrůstal *comes* či *dux* Magnus. Oba velmožové doložení ve Vratislavi o dvě generace později vystupovali v prvních desetiletích 12. století na „nižší knížecí úrovni“ a udržovali styky – vedle Krakova, Kyjeva a Saska – také s Prahou, kde Petr Wlast dokonce založil kostel.

K fiskalismu v politických vazbách můžeme ještě pro srovnání připomenout, že Čechy odváděly do Říše, jak to zachycuje Kosmas, starobylý poplatek zahrnující 500 hřiven stříbra a 120 „vybraných volů“. Údělný kníže Jaroslav platil svému otci do Kyjeva za Novgorodsko ročně 2 tisíce hřiven stříbra. Jak uvidíme, česká knížata odváděla v 11. století také poplatek papeži za právo nosit mitru a platila si některé činitele v Říši. Za deset tisíc hřiven stříbra propustil ze zajetí Jindřich V. v době rozbrojů na počátku 12. století kníže Svatopluka, což představovalo, jak to pro názornost spočítal P. Radoměřský, dvě tuny a jeden metrický cent stříbra či dva miliony kvalitních denárových mincí. Takové bývalo i věno českých princezen ve 13. století.

Pobyt Břetislava v roce 1054 v Sasku se stal příležitostí k získání nevěst pro Spytihněva a patrně i Vratislava. Odtud alespoň pocházela manželka Spytihněvova Ida z rodu Wettinů. Ota a Konrád se oženili až později jako držitelé údělů. Břetislav a jeho starší synové se jistě také setkali

s novou kulturní atmosférou na dvoře císaře Jindřicha III., zejména po druhém císařově sňatku s Agnes Akvitánskou.

Jihofrancouzská kultura tehdy otvírala nový ideál elegantního světského rytíře. *Cizokrajný oděv, bezvousé tváře a zdvořilé způsoby v císařovnině doprovodu budily v Německu pozornost, mladí se v ní zhlíželi a duchovní byli pobouřeni*, shrnuje trochu fráзовitě její ohlas F. Seibt. Souběžně se na Západě rozšířoval obdobný, ale kosmopolitní životní styl špičky vzdělaných kleriků, k nimž typově náležel Břetislavův syn Jaromír.

Také Čechy byly otevřeny náročnější kultivaci. Přes reliktů pohanských kultů ovlivňujících návyky obyvatel (zejména pohřební rituály v lesích, zakázané při nástupu vlády v roce 1092 knížetem Břetislavem II.) se stalo v Čechách křesťanství emocionální vírou, jak to ukazují pro tuto dobu návaly *lidu sbíhajícího se k svatě slavnosti*, které vedly k vystavění prostornější baziliky svatých Víta, Václava a Vojtěcha.

V polovině 50. let se kníže Břetislav I. postaral o budoucí postavení svých synů. Tato záležitost byla velmi závažná, jak to ukazovaly konflikty zatěžující předchozí dvě generace Přemyslovců, běžné ve všech tradičních monarchiích. Panovník jistě tyto otázky s předáky projednával několi-krát, ale pro další tradici byly shrnuty do tzv. *testamentu* (odkazu), který rozvinul ve fiktivní řeči knížete kronikář Kosmas. Břetislav prý před svou smrtí na hradišti v Chrudimi vyjádřil své obavy slovy: *Bůh mi dal pět synů, ale nezdá se mi užitečné rozdělit mezi ně zemi českou... Od stvoření světa bratrská láska bývala vzácná, jak o tom svědčí nezvratní důkazy: Kain a Abel, Romulus a Remus a moji předkové Boleslav a svatý Václav... co by učinilo pět bratří? A čím je vidím schopnějšími a mocnějšími, tím horší věc tuším v prorockém duchu. Prohlásil, že proto pouze jediný vládce má spravovati toto knížectví, a to nejstarší mezi jeho syny.*

Břetislavovo rozhodnutí bylo spojeno s přísahami předáků a sehrávalo důležitou roli při politickém uspořádání. Kosmas „odkaz Břetislava I.“ spojil s poučným výkladem a s akcentováním prorockých vidin jej aktualizoval pro hodnocení dramatické krizové éry vlády Břetislavových vnuků. Měl ale původně kníže Břetislav – když hovořil o zákazu rozdělení svého knížectví – na mysli pouze Čechy, nikoli Moravu? Anebo chápal existenci údělů rovněž na Moravě jen jako provizorní zabezpečení obživy členů dynastie, bez jejich nároků na svrchovanost, jak to krátce nato vyhrotil kníže Spytihněv II.?

K tématu postavení Moravy se Kosmas ještě vrací v třetí knize své Kroniky, při komentování mocenských sporů na počátku 12. století. Když český kníže Vladislav I. nechal úskočně zatknout olomouckého knížete

Otu, zdůvodnil to „pedagogicky“: *aby Ota potrestán zmoudřel a poznal sám, že země moravská a její panovníci jsou vždy pod mocí knížete českého, jak to náš děd svatě Břetislav nařídil*. I když nevznikl žádný písemný zápis „Břetislavova testamentu“, je zřejmé, že o nezávislé vybavení Přemyslovců na Moravě se jednat nemohlo. Morava byla organizována jiným než údělným způsobem. Byla rozčleněna geometricky, tj. v podstatě vojensky, v rámci centrální organizace správy celého státu.

Rozdělení českého státu jako celku odpovídalo principu, podle kterého organizovali panovníci a elity také nejvyšší moc v Uhrách: král měl „dvě třetiny“ země, „vévoda“ (zpravidla králův bratr sídlící v Nitře) „jednu třetinu“. Morava jako celek byla ale osobitou zemí vedle Čech, proto měl vývoj v obou zemích odlišný průběh. V praxi se při obsazování pražského stolce uplatňovalo „stařešinské“ či seniorátní uspořádání, zatímco na Moravě se prosazoval jiný systém, dědičné nároky knížecích rodin. V důsledku tohoto asynchronního vývoje se moravský Přemyslovec mohl stát vládcem v Praze, zatímco pro české Přemyslovce (syny Spytihněva II. a Vratislava II.) byla dědičná územní držba hůře dostupná (podařilo se ji uskutečnit na „čtvrtině“ Čech až Děpolticům koncem 12. století).

Předpokládá se, že ještě někdy dříve pověřil Břetislav svého nejstaršího syna Spytihněva správou Moravy. Jsou tak identifikovány některé denáry z údělného Spytihněvova panování (E. Fiala). To bývá spojováno se založením hradiště Spytihněv situovaného v blízkosti zaniklé aglomerace Velehradu a s projevenou osobní dobrou znalostí moravských předáků. V době výstavby kamenného opevnění Pražského hradu byl však již Spytihněv údělným knížetem žateckým (nejvýznamnější doložený správní úděl v Čechách) a v Olomouci po Břetislavově smrti nacházíme jako knížete Vratislava. Řečeno přesněji s Kosmou, Vratislav dostal polovinu Moravy a jeho bratři Konrád a Ota druhou. Nejmladší Jaromír byl určen za budoucího pražského biskupa, a proto jej „otec dal na učení“, tj. poslal do daleké ciziny.

Kníže Břetislav zemřel v Chrudimi 10. ledna roku 1055, v době příprav na nové tažení do Uher. Ideál vládce v Čechách podle nekrologu na Břetislava od kronikáře Kosmy se však asi spíše hodil pro pozdější dobu, která si vzdáleného předka idealizovala: *kníže byl rozumný, měl bystrý úsudek v zákonech božích a při soudech světských, byl štedrým dárcem almužen, příznivcem kostelů a vdov*. V hodnocení šlechty by však jistě zase vystoupily do popředí jeho válečné skutky a fyzické vlastnosti.

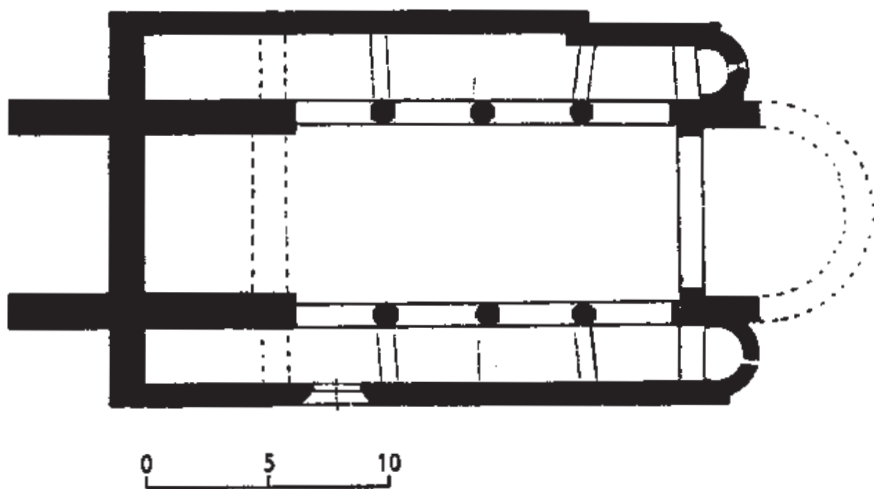
V polovině 50. let 11. století dochází také k výměně generací na dalších významných panovnických stolcích tehdejší Evropy – po smrti

ruského knížete Jaroslava Moudrého (1054) zemřel v říjnu 1056 císař Jindřich III., v roce 1058 polský kníže Kazimír I. Obnovitel a v srpnu 1060 francouzský král Jindřich I. Zdálo se, že novou generaci Přemyslovců bude nadlouho ztělesňovat nejstarší syn Břetislava I. kníže Spytihněv II., který také podle toho samozřejmě vystupoval. Patřil k dobově častým typům adolescentně ješitných mužů, jak je rád vykresluje s jistým generačním nadhledem kronikář Kosmas.

Spytihněv předvedl svou autoritu předákům a družině hned při převzetí vlády pomstou vůči abatyši svatojiřské, kterou označuje Kosmas jako dceru Brunovu. Hrdá prelátka zesměšnila totiž před časem Spytihněvovu čest před jeho bojovníky. Když zpuštěně svrhl při přestavbě opevnění Hradu s posměšnými slovy do údolí potoka Brusnice klášterní pec, označila jej rozčilená abatyše za „hrdinu od pece“. Tehdy uražený mladík, jak to Kosmas vyjádřil, *strnul na těle... též slova mu uvázla v hrdle, rozhněván povzdechl jen, svůj hněv však utlumil v srdci*. Po dosednutí na kamenný trůn, jenž se nacházel nedaleko chrámu sv. Jiří, vydal zřejmě jako svůj první panovnický příkaz pokyn k „vynesení“ abatyše, která přihlížela obřadu v křesle, nejen z Hradu, ale až *za hranice této země*.

Abatyše nebyla jedinou ženou, na níž si „*hrdina od pece*“ dokazoval svou moc. Spytihněv nechal vypovědět z Čech také svou matku Jitku Babenberskou, která se možná do sporu s abatyší vložila. Pokládal bych za jisté, že obě urozené Němky na Pražském hradě byly přítelkyněmi. Záleželo na rozhodnutí panovnické rodiny, kdo se stane abatyší u Sv. Jiří, a často to bývaly členky vládnoucí rodiny. Rodové označení abatyše podle Bruna naznačuje, že náležela k hraběcímu rodu Brunonů ze Saska, který patřil k příbuzenským větvím saské dynastie Liudolfovců (Otónů) a zastával vysoké církevní a správní úřady. Markrabě brunšvický Ekbert I. z rodu Brunonů byl manželem Irmgardy, vdovy po vévodovi Otovi, bratru kněžny Jitky. Těmito souvislostmi lze vysvětlit přehnané sebevědomí abatyše vůči Spytihněvovi. Ostatně není vyloučené, že abatyše promlouvala ke Spytihněvovi jazykem jeho matky, který se stával jedním z výlučných kulturních projevů pražské elity (vedle latiny).

Kněžna-vdova Jitka odešla do Uher k svému známému z mládí králi Ondřejovi I. Protože prý nevěděla, jak se pomstít synovi, provdala se „*k velké hanbě Čechů*“ za krále Petra, uvádí Kosmas. Tato zpráva je přijímána jako dosti nepravděpodobná, snad je zachycením anekdotické zkratky, když víme, že Petr byl předtím sesazen a oslepen (usuzuje se, že již nežil), ale nebyla by zcela nereálná (připomeneme si ještě dva sňatky královny Judity Salské).

Půdorys chrámu sv. Jiří v Praze (pravděpodobný stav v druhé polovině 11. století)

Hodnocení knížete Spytihněva II. bylo později tradováno v jistém protikladu k Vratislavovi. Tak Kosmas hovoří o Spytihněvovi jako o příteli Jaromíra, který byl rivalem Vratislava. Některé rozdíly jsou však opravdu zjevné, každý z obou panovníků měl jiný koncept vlády, přičemž český novověký historismus cítil spíše sympatie právě k pojetí Spytihněvovu, které se jevilo být státně a národně pevnější. K těmto jevům především patří Kosmou vychvalované rozhodnutí Spytihněva II. o vypovězení všech Němců z českých zemí.

Pravděpodobnost tohoto Spytihněvova příkazu může být předmětem úvah. V. Novotným jej sice odmítl jako dobově nemožné, ale nelze jej zcela přejít. Nacionální jazykově definované emoce a konflikty existovaly také v křesťanském středověku, i když neměly natolik soustavný ráz a politický význam, jako v novověku. Stačí připomenout, jak kronikář Kosmas dokonce odůvodňuje únos Babenberkovny Jitky mladým Břetislavem na počátku 20. let 11. století. *Neboť uvažoval (princ Břetislav) o vrozené Němcům pýše, a jak vždy s nadutou domýšlivostí shlížejí na Slovaný a jejich jazyk.*

Zvláštnímu poměru Spytihněva k Němcům by mohla nasvědčovat okolnost, že byl v dětství dvakrát odevzdán do Říše jako rukojmí. V roce 1041 byl Břetislav I. dokonce nucen souhlasit, že v případě dalšího odpo-

ru proti Jindřichovi může být Spytihněv zabit. Proti celkovému vypovězení Němců však svědčí jiné argumenty. Ochrana cizinců (zpravidla kupců) patřila nejen ke konvenčním, ale také k výnosným pravomocím každého panovníka. Při úplném exodu by Spytihněv musel vypudit z Prahy ještě třetí významnou Němku, svou manželku Idu z rodu Wettinů. Ta byla matkou jeho syna, který nesl později německé jméno Fridrich (a slovan-ské Svatobor, dost netypicky pro dynastii Přemyslovců).

Reálně lze proto spíše počítat s vlnou xenofobie v zemi, kterou vyvolalo vyhánění abatyše a vypovězení kněžny – vdovy, s nimiž odešli jejich služebníci. To však přesto byly události dosti neobvyklé, proto zůstaly uchovány v paměti. Souhlasný Kosmův postoj k „vyhánění“ je spíše verbalistickým projevem narůstajícího národního sebevědomí od počátku 12. století (který měl sebeutvrzující ráz při srůstání „kmenů“ – *gentes* – v širší společnosti *nationes* v rámci upevňování křesťanské soustavy Evropy). V Německu tento trend probíhal nepochybně dříve a složitěji v důsledku větší rozlehlosti a abstraktnější politické identifikace monarchie. Projevuje se apriorními postoji vůči sousedům, zejména v kronice Lamperta z Hersfeldu z 11. století, které si ještě připomeneme. Reálně vztahy však zpravidla podobné předsudky odsunovaly. Na rovnost a humanizaci působilo také církevní učení, vždy dostatečně nadnárodní.

Podle tradice uchovávané v Sázavském klášteře se však zase kníže Spytihněv zachoval „proněmecky“, když se souhlasem svých milců se rozhodl jmenovat opatem tamního kláštera jistého *Němce, člověka plného vášnivé zloby*. Ještě předtím však *opat Vít se svým bratrancem Jimramem a s bratřími, jež jednota lásky svorně spojila, odešli pryč do země Hunů* (tj. do Uher). Mezi komunitou a knížetem propukl konflikt, který byl později nacionálně interpretován. Do role obránce Čechů proti Němcům se dostal svatý Prokop, jenž se zjevil cizáckému opatovi a nařídil mu ze Sá-zavy odejít. Přitom světec prohlásil, že ruší knížecí rozhodnutí. Protože opat pokládal zjevení za *přelud satanův*, odmítal uposlechnout. Svatý Prokop ho pak prý vyhnal ranami své opatské berle.

K „proněmeckému“ křídlu Spytihněvovy panovnické politiky lze zřejmě řadit vlivného opata břevnovského Meginharda, jenž byl úzce spojen s reformním opatstvím v Niederaltaichu, klášteřem sv. Emmerama v Řezně či biskupstvím v Hildesheimu. Tyto církevní instituce se podílely na císařské politice (v okruhu panovnické kanceláře). Případné vypuzení vlastních lidí z Břevnova či Ostrova by jistě zaznamenaly Altašské anály. Mniši z Břevnova nebyli ovšem jen německého jazyka. Domnívám se, že

v Břevnově zůstala zachována i kontinuita rané komunity z vojtěšských dob, která zajistila udržení majetkového základu v době zvrátů kolem roku 1000 a možná také zápisy o nejstarších donacích Boleslava II. a Vojtěcha Slavníkovce. Nejstarší stavby, jak ukázal Petr Sommer, byly ovšem ještě dřevěné. Renovace Břevnova pod Meginhardovou správou navazovalo i na působení Vojtěchovy družiny ve středoevropském rámci (R. Turek). Autorita a zkušenosti břevnovské komunity se vymykaly standardu středovýchodní Evropy, proto z břevnovského prostředí byly podnikány „sanační“ či zakladatelské kroky k obnově dalších klášterů, včetně sázavského, které však neměly antikulturní ráz. Zdá se, že Meginhard znalý panovnické „říšské ideologie“ patřil k iniciátorům následující procírkevní orientace Spytihněva II., a to i v širším evropském kontextu výstavby panovnické moci jako církevně reformního činitele.

V březnu 1055 navštívil Spytihněv II. Řezno, kde přijal lenní korouhev od císaře Jindřicha III. V této souvislosti anály z Niederaltaichu uvádějí, že císař *ustanovil* novým českým knížetem Spytihněva. Jedná se však o typickou stereotypní frázi říšského kronikářství, souhlas ze strany Říše neměl pro Spytihněva význam konstitutivního aktu. Spytihněv byl ovšem také jediným Přemyslovcem, který byl na říšském dvoře dobře znám. Anály psané pro říšské prostředí se zdržují jakékoli kritiky českého vládce, jistě pod vlivem referencí opata Meginharda, který chtěl i se svým klášterním dílem přežít bez úhony fázi budování autority nového knížete.

Dramatické události při nástupu vlády v Praze byly předehrou Spytihněvova zásahu do záležitostí moravských. Historikům zde nezbývá než parafrázovat opět kronikáře Kosmu, jehož výklad však bývá různě posouván. Nový panovník poslal na Moravu *k předním mužům oné země list, v němž vyzýval jmenovitě ze všech sídel tři sta mužů, které znal jako nejlepší a nejvznešenější, a pod ztrátou hrdla jim nařizoval, aby mu přijeli naproti do hradu Chrudimě*. Tento způsob komunikace je hodný pozornosti (zapsaná slova knížete asi přečetl předákům jeho kaplan), ale také ukazuje, že organizace země nebyla ještě přímo vedena knížaty. „Vznešení Moravané“ vstoupili do Čech, ale zůstali čekat *za strážní branou v polích u Hrutova*. Kníže se opět rozhněval, *ihned je kázal zjimat a dal je v poutech rozsadit do vězení do jednotlivých hradech v Čechách, koně a jejich zbroj rozdělil mezi své lidi a táhl dále na Moravu*.

Zásah u Hrutova (záhy poté v této krajině vzniklo hradiště Vratislav – dnešní Vraclav – a ve 13. století královské město Vysoké Mýto) rozhodně nelze označovat za likvidaci moravské elity či „genocidu“ Moravanů, nic takového prameny nenaznačují. Jak si ukážeme, lze počítat i s návratem

Denár Vratislava jako knížete olomouckého asi z roku 1056; na aversu stojící postava knížete držící trojčipý praporec, na reversu svatý Petr s křížky

větší části zatčených předáků do původních majetků. Spytihněva patrně popudilo, že moravští předáci se k němu nedostavili do Chrudimi jako k vládci, nýbrž radili se jako zemská pospolitost. Podstatné také bylo, že Moravané asi mezitím složili přísahy věrnosti Spytihněvovým bratrům. Proti nim byl namířen postup nového vládce, který chtěl hned na počátku své vlády vnutit předákům vlastní výklad Břetislavova odkazu. Kníže a držitel přísah měl být v Čechách i na Moravě pouze jeden, mladší bratři měli obdržet služebné, ale nikoli správní úřady, a to znovu od Spytihněva.

Spytihněv se rozhodl, jak uvádí kronikář, „uspořádat poměry na Moravě podle libosti“. To nebyla planá fráze, ale určitý ideál moci raně středověkých vládců a pánů. Možnosti této „libosti“ však byly předem limitovány. Představovala obvykle výměnu lidí ve vedoucích funkcích, výjimečně pak zřízení nových dvorců a hradů. Tehdy mohlo být založeno či dokončeno hradiště Spytihněv střežící cestu z Uher. Sociální elita však nemohla zcela zmizet. Domnívám se, že nejspíš jiní Moravané obsadili správní hradské funkce, ale vedle nich se také uplatnili velmožové z Čech, na jižní Moravě zřejmě Vršovci (P. Kopal).

Hned po zprávě o událostech na Hrutovsku se dal na útěk do Uher z Olomouce Vratislav. Jeho manželka zůstala na olomouckém hradě – byla těhotná a Vratislav zřejmě spoléhal na bratrovu velkorysost. Další velmi mladí bratři Konrád a Ota se podrobili a byli Spytihněvem „přijati“ na jeho dvůr, tj. odvedeni zpět do Prahy. Obdrželi služebné dvorské funkce – povznášející pro šlechtu, ale ponižující pro členy dynastie. *Panovník Konráda postavil do čela lovcům, Otu pak postavil jako mistra nad pekaři a kuchaři.*

Spytihněvův „hromový nástup“ pracoval sice s hněvem, ale obešel se bez krvavých jatek, které byly např. typické pro tehdejší Rurikovce: nikdo nebyl zabit ani zraněn, mnozí však byli uraženi. Nakonec však přece jen k jedné lidské tragédii došlo. Vratislavovu manželku nechal kníže odvést na hrad Lštění a dal ji střežit kastelánem Mstišem. *Ten ji však nehlídal tak, jak by se slušelo na takovou paní, neboť každé noci její nohu okovem připoutával k své noze*, uvádí Kosmas, asi spíše anekdoticky vyhocenou verzi zachované paměti o věznění mladé kněžny na Lštění. Biskup Šebřín spolu s předáky dosáhl toho, že Spytihněv svou švagrovou propustil. Ta však na cestě do Uher potratila a zemřela, dodává soucitně Kosmas.

Uherský král Ondřej utěšoval zatím jinocha Vratislava, poznamenává dále s účastí kronikář. A protože měl dceru Adlétu, dívku sličnou a pro manželské lože již dospělou, nabídl ji Vratislavovi k sňatku. Vratislavova svatba byla honosnou událostí. Účastnila se jí nepochybně jeho matka Jitka, ale pravděpodobně také další osobnost, opat Sázavského kláštera Vít, synovec sv. Prokopa. Vít se objevuje i později ve Vratislavově družině. Můžeme se domnívat, že silné vztahy mezi sázavským konventem a Vratislavem, které pokračovaly i po smrti Vítově, mají své kořeny v této důležité etapě Vratislavova osobního života.

Vyhnutí slovanské mnišské komunity ze Sázavy se klade do souvislosti s nástupem tzv. *Velkého schizmatu* mezi západní a východní církví v roce 1054. Ale tento pohled na historický milník je z bližšího pohledu poněkud schematický. Bula trojice papežských legátů položená na oltář chrámu sv. Sofie v Konstantinopoli uvalovala klatbu na patriarchu Michala Kerularia a jeho stoupence, nikoli na celé východní křesťanství, jehož pravověrnost byla – přes dílčí tradiční rozdíly – mimo veškeré pochybnosti. Ostatně původním cílem mise měla být naopak dohoda Říma s Cařihradem o společném postupu proti Normanům. Jednání však ztroskotalo na svárlosti dvou klíčových osob – kardinála Humberta a patriarchy Michala. Byzantský císař a papež Lev IX. se pak snažili „slepit“ střepy z této rozbité nádoby a jednání o spolupráci pokračovalo po celé 11. století (byť málo efektivně a s novými třecími plochami zájmů v Srbsku).

V případě slovanských mnichů by mohlo spíše nedůvěru vzbuzovat dualistické bogomilství šířící se ve slovanských oblastech na Balkáně, proti němuž vystoupil v Uhrách se svým spisem sv. Gellért. Jak dokládá úvodní část Kroniky Mnicha sázavského (psaná jako dodatek Kosmovy kroniky), mnozí *sokové opata Vít* ostouzeli u nového knížete opata a konvent, *že se zapletli se slovanským písmem do kacírství a pokrytectví a že jsou vůbec neznabozi*. Motívem osočení prý byla závist, neboť do Sá-

zavy chtěli nastoupit *bratři latinského vzdělání*. Kníže Spytihněv byl tak prvním českým vládcem, který se, ve shodě s universalistickým pojmáním své panovnické hodnosti, zabýval otázkami pravověří ve státě.

Opat Vít se odebral do Uher s celým konventem a s knihami. Tento průvod připomínal emigraci velkého velmože obklopeného svou „*familií*“, tj. příbuznými, many a služebníky. Mohl být mezi nimi i družiník knížete Břetislava, který našel na Sázavě azyl před hrozbou popravky. Jak dokládá *S. Procopii vita antiqua*, konvent mohl po dobu šesti let vykonávat své obřady na místě, které bylo zřejmě klášterem. R. Pražák soudí, že tímto místem „byl klášter manželky Ondřeje I. pod královským sídlem Visegradem“.

Sňatek Vratislava s Adlétou zapůsobil natolik silným dojmem, že se Spytihněv rozhodl vrátit svému bratrovi olomoucký úděl. Jak uvádí Kosmas, Spytihněv se obával, že s uherskou pomocí se Vratislav zmocní Moravy celé. *Byl kníže Spytihněv mužem ve vážné chvíli prozíravým*, komentuje tento ústupek kronikář Kosmas. Spytihněvova reakce ukazuje, že podobně jako ve Slezsku či Nitransku existovala i na Moravě elita, která sledovala nikoli snad národní, ale minimálně své společné a regionálně zakotvené zájmy. Morava potřebovala vhodnou personifikaci veřejné moci, panovnické podněty ke koncentraci majetku a k centralistické dvorské politice. Spytihněvův arogantní zásah proti předákům se jistě nesetkal s příznivou odezvou.

Vratislav po návratu do Olomouce se ovšem stěží nechal obklopit lidmi, které dosadil Spytihněv, měl svobodné postavení a jistě povolal do svých služeb předáky uvězněné u Hrutova. Jeho legitimní postavení bylo opřeno o autoritu svatého Václava. Zatímco první denáry ražené zřejmě kolem roku 1055 po jeho prvním příchodu do Olomouce nesly na rubní straně obraz sv. Petra jako patrona místního chrámu, nyní jej vystřídalo zobrazení sv. Václava, který se přitom mění od Bohem korunovaného martyra (mučedníka) do podoby světského knížete. Vratislav se tedy prezentuje před širokou veřejností užívající mince spíše jako leník „svatého knížete“ Václava (než svého bratra Spytihněva). Vratislav však projevoval kázeň a nevyužil obratu situace k další expanzi. Stal se také záhy šťastným otcem (narození syna se symbolickým jménem Břetislav). Spytihněv si však podržel pod přímou kontrolou jižní část Moravy.

Český kníže Spytihněv II. se nám zatím jevil jako přímočaře jednajícím panovník hlídající si především svou moc a prestiž. Ale panovnická moc v Čechách se za jeho krátké vlády dále vyhraňovala také pozitivní aktivitou v souvislosti s mocí duchovní. Jedním takovým projevem bylo založení kolegiální kapituly sv. Štěpána v Litoměřicích (možná již v návaznosti

Denár Vratislava jako olomouckého knížete, na reversu vousatá tvář svatého Václava

na starší projekt). Spytihněv také rozhodl o výstavbě nové baziliky sv. Víta, sv. Václava a sv. Vojtěcha.

Kosmas ve své kronice dále uvádí, že Spytihněv trávil postní dny společně s mnichy nebo kanovníky oblečen jako jeden z nich. *Dopoledne vyřizoval věci církevní; po obědě konal světské soudy. Biskupský kožíšek a sukni kleriků nosil po čtyřicet dní postního času a spojoval tak názorně panovnické regnum a sacerdotium* (panování a kněžství).

Širší souvislosti tohoto postupu dokládá, že papež Mikuláš II. hned v prvním roce svého pontifikátu udělil Spytihněvovi na jeho žádost právo nosit při slavnostních příležitostech mitru. Čeští a dříve moravští panovníci nosili jistě již dříve výrazné symboly své moci. Různé koruny, diadémy a tiáry byly charakteristické již pro archaické doby a starověké Středomoří. Denár knížete Oldřicha přináší zpodobnění „pěrové koruny“, které má zřejmě inspirace v severní a jihovýchodní Evropě (mince anglosaského krále Ethelreda II.; jeho jméno se mimochodem objevuje asi z obchodních důvodů na některých denárech knížete Jaromíra). Standardní knížecí ozdobou byla zřejmě v Čechách kožešinová kápě, kterou podle malby ve znojenské rotundě přivázeli pánové Přemyslu Oráčovi. Ta je také doložena jako ozdoba hlavy svatého Václava ve Vyšehradském kodexu z 80. let 11. století. Obrazy na denárech také naznačují užívání knížecích čelenek. Postava českého knížete byla někdy zpodobněna s kopím a praporcem v ruce, jak se to stalo později trvalým atributem sv. Václava.

Novinkou nyní bylo, že Spytihněv dosáhl přiznáním mitry postavení osob obvykle konsekrovaných, byl jakoby na půl cesty ke královské koruně. Mitrou jistě Spytihněv ukazuje svou přednost před olomouckým kní-

Denár knížete Spytihněva II., na aversu kníže v plášti, na reversní straně trůnící svatý Václav

žetem Vratislavem. Protože mitra však byla teprve nekonvenčním označením církevních hodnostářů osobněji spjatých s autoritou svatopetrského stolce, Spytihněvova žádost o její poskytnutí byla zřejmě inspirována z církevních kruhů. Zde lze pomýšlet nejspíš na již zmíněného opata břevnovského Meginharda, který v roce 1045 přenesl tělo blahoslaveného Vintíře, rovněž původně člena konventu v Niederalteichu, z jeho šumavské poustevny na horní Otavě k pohřbu do břevnovského kláštera. Papežovo rozhodnutí udělit Spytihněvovi mitru lze zase hodnotit tak, že zařazoval českého knížete mezi panovníky, kteří měli být postupně seskupeni kolem svatopetrského stolce, při společné vládě nad křesťanstvem. Za propůjčené výsady se ve středověku platilo a čeští vládcí odváděli za mitru do Říma ročně sto hřiven stříbra.

Václav Novotný komentující tuto událost vyslovil názor, že kurie chtěla učinit z Čech vazalský stát, ale „šťastná shoda“ prý zabránila tomu, co nebylo v intencích Spytihněvových. V tomto pohledu jinak skvělého analytika se zračí apriorní pohled na české dějiny z počátku 20. století, který se identifikoval negativně vůči katolicismu. Čechy prý „neměly štěstí“ ve styku s papežstvím, opakuje Novotný málo odůvodněně i pro události 13. století. Spytihněv se mu zde jeví jako naivní vládce ohrožený vlašskou lstivostí papežské politiky. Přitom přesně opačným způsobem se nahlíží na roli papežství v Polsku, které se vymanilo díky církvi z podřízeného postavení vůči Říši. Není vyloučeno, že Spytihněv by svou politiku orientoval za „boje o investituru“ poněkud jiným směrem, než Vratislav.

Koncem 50. let se novým způsobem vyhrotila nástupnická situace v Uhrách, do jisté míry analogicky k událostem o generaci starším,

s dalšími dopady na vývoj mezinárodních vztahů. Podle dohody uzavřené po pádu krále Petra získal uherskou korunu Ondřej I. a jeho nástupcem se měl stát jeho bratr Běla, držitel vévodství. To odpovídalo duchu seniorátu při obsazování hlavního trůnu, podobně jak to bylo ustaveno v Čechách. Pak se však dostavila klasická krizová zápleтка – Ondřejovi se narodil syn, který byl pokřtěn Šalamoun. Bratrská solidarita utvrzovaná společnými obavami v cizině byla nyní vystavena konfrontaci s Ondřejovou otcovskou pýchou, proti zvyklosti seniorátu se mohla postavit zásada primogenitury.

Král Ondřej se rozhodl dohodu o nástupnickém seniorátu obejít za pomoci Říše, ale odlišněji, než postupoval předtím proti němu král Petr. Již v roce 1057 nechal Ondřej čtyřletého Šalamouna korunovat na uherského krále a nabídl císařovně vdově Agnes Akvitánské uskutečnit jeho zasnoubení s její dcerou Juditou. Císařský dvůr nejen souhlasil, ale změnil dokonce postoj k uherské koruně a prohlásil ji za rovnocennou německé. V září roku 1058 se oba panovnické dvory setkaly na obou březích pohraniční řeky Moravy, v prostoru, které se nazývá z rakouské strany „Moravské pole“. Zde byly uzavřeny zároveň mír a sňatek obou pětiletých snoubenců.

Setkaly se přitom dvě vznešené cizinky provdané do střední Evropy, Jihofrancouzka Agnes a Ruska Anastazie, které se snažily zabezpečit jistější vladařskou budoucnost svých dětí. Pro typický ráz elit evropského 11. století lze připomenout, že Anastaziina sestra Anna byla od roku 1051 třetí manželkou francouzského krále Jindřicha I. Její syn Filip I. byl korunován papežskými legáty jako jediný legitimní Kapetovec papežskými legáty sedmiletý v roce 1059, za otcova života.

Ale nimbus Šalamounovy královské korunovace, sňatek na císařské úrovni a důstojné vyrovnání s Říší neodradily stoupence seniorátního řešení v Uhrách, ani samotného vévodu Bélu. Ten odešel do Polska, aby získal zahraniční pomoc k novému boji o uherský trůn. Také v Polsku došlo zatím k výměně vládců, když po Kazimírovi nastoupil v roce 1058 jeho syn Boleslav II. Smělý, zvaný také Štědrý. Boleslav II. podporoval panovnické nároky jak Běly I., tak později i jeho synů, svých bratranců (Gejzy a Ladislava). Kronikář Gall uvádí, že vévoda Běla, po matce vnuk krále Měška II., byl způsobem chování více Polákem.

Ondřej ohrožený Bělovým odbojem požádal o pomoc římskoněmecký dvůr. Regentka císařovna Agnes Akvitánská sice vyslala do Uher několik činitelů s družinami bojovníků, ale ti měli zřejmě usilovat o mírové řešení, například dalším rozdělením území. Byli to dva markrabata *orientalis* – vý-

chodní marky bavorské (tj. Rakouska) a východní marky saské (Dolní Lužice) – a biskup žičský. Nebylo to vojsko určené k dobývání země.

V téže době přišel Ondřejovi na pomoc také jeho zeť, kníže olomoucký Vratislav, ale nezávisle na politice říšského dvora (jehož vazalem ani nebyl), jen z příbuzenských důvodů. Pak však zasáhl vévoda Béla s oddily polských bojovníků, k nimž se připojily povstalecké pohanské houfy. Ondřej i jeho spojenci byli v roce 1060 poraženi a zatlačeni, samotný král byl těžce raněn v Mošoni u hranice a zemřel v zirkém klášteře. Vlády se ujal s podporou větší části uherské šlechty král Béla I. Ondřejův syn Šalamoun byl však ještě dříve odveden německými bojovníky do Říše, která tak převzala na svá bedra politicky nešťastný úkol vést prestižní boj proti Bělovi.

Podle pozdních uherských pramenů (s informovanějšími předlohami, označovanými jako *Gesta Hungarorum*) byl za těchto bojů údajně zajat a oslepen český kníže, ale to je pouhá literární krvelačná fikce (podobně asi jako anekdoticky pojatý příběh Galla Anonyma, jak kdysi připravili Čechové Měška II., vyhnaného bratry z Polska, o schopnost mít další potomky). Složitější je otázka, zda přibližně v téže době nezaútočil samotný polský kníže ze severu proti olomouckému Vratislavovi.

Kronikář Gall totiž vypráví, že Boleslav II. na samotném počátku své vlády podnikl velký útok Poláků a s nimi spojených pohanských Pomořanů na jakýsi Hradec. Nepochybně se jednalo o Hradec nad Moravicí na severní Moravě, který byl získán pro český stát patrně až Břetislavem I. v roce 1039, ale zůstal pod přemyslovským panstvím se souhlasem Jindřicha III. a Kazimíra I. Kníže Boleslav II. chtěl asi malou provincii zabrat, ale nezládl situaci, Hradec se ubránil a příliš početné vojsko se zřejmě rozpadlo za obranné protiakce Moravanů. V důsledku tohoto neúspěchu ztratil Boleslav autoritu u Pomořanů, kteří přestali do Polska odvádět tribut. To vedlo později k polsko-pomořanským válkám.

Porážka Boleslava II. u moravského Hradce není datována a je někdy spojována s válkou v roce 1070, kdy došlo k vpádu Boleslava II. na české území a k odvezení zajatců. S jedním z nich osobně hovořil sám kronikář Kosmas, asi v roce 1073. Tento muž byl tři roky krutě vězněn v Krakově, ale zjevení arcibiskupa Radima, bratra sv. Vojtěcha, mu prý umožnilo dostat se na svobodu. Na výzvu Radimova ducha podnikl osvobozený zajatec pouť k jeho hrobu v kryptě sv. Kosmy a Damiána v chrámu sv. Víta.

Tato příhoda přibližuje dobovou spiritualitu, ale nijak neprotiřečí předchozí zprávě polského kronikáře (který píše o jiné válce). Informace o Hradci u Galla se netýká v podstatě ani tak Čechů a Moravanů, ale

Český vládce s mitrou a kopím (Spytihněv II. nebo Vratislav II.) přijímá kodex od opata, Svatovítská apokalypsa

vysvětluje pro Poláky důležitý počátek pomořansko-polských válek za Boleslava II. O nich sice nemáme bližší přehled, ale předpokládá se, že začaly určitě dříve než po roce 1070. Pro dataci obležení Hradce k roku 1060 dále hovoří skutečnost, že byl pod správou Vratislava, který byl spojencem krále Ondřeje. Pokud by se Boleslavovi např. jednalo pouze o odmítnutí placení tributu za Slezsko (jak se zpravidla u česko-polských sporů této doby usuzuje, když není žádný důvod znám), pak by jeho nepřítelem byl český kníže Spytihněv II. a možným vojenským cílem spíše hrad Kladsko. Boleslav chtěl ve skutečnosti využít zabavení olomouckého knížete Vratislava v Uhrách k připojení Hradce k polskému státu. Negativní vztahy mezi oběma vládci se mohly datovat z této doby.

Uherské zájmy Vratislava měly sice pro Spytihněvovu Prahu odtažitý význam, ale ohrožení integrity státního území již muselo být podnětem k protiakci. V Kosmově kronice je zmíněna k této době jistá „polovýprava“ Spytihněva, ukončená údajně na žádost jakési vdovy žádající svolání soudu. To byl sice převzatý literární motiv, jímž však mohl učený kroni-

kář vyšperkovat svůj výklad při vysvětlování nejasně zachované události (jak soudil V. Novotný). Moravané válku zřejmě rozhodli sami u Hradce protiofenzívou pod Vratislavovým vedením, Spytihněvova výprava byla proto rozpuštěna a kníže se mohl opravdu věnovat soudům.

Dne 28. ledna 1061 kníže Spytihněv II. nečekaně zemřel. Autoritativní styl jeho vlády dával tušit, že by se dosti záhy snažil oslabit Vratislavovo nástupnické postavení ve prospěch vlastního syna Svatobora. Možná by se přitom obrátil k císařskému dvoru, stejně jako uherští králové. Izolovanému Vratislavovi by asi nezbylo než uprchnout do Polska či do Uher, jiné šance pro politickou emigraci tehdejší střední Evropa nenabízela. Kronikář Kosmas při krátké reflexi nijak neskrýval zklamání, že se otevřela cesta k vládě Vratislavovi: *častěji vidáme, že z tajného soudu Božího zlí zde zůstávají a dobří bývají nám vzati.*

Průhled hlavní lodi chrámu sv. Jíří k východu

Toto je pouze náhled elektronické knihy. Zakoupení její plné verze je možné v elektronickém obchodě společnosti eReading.